

Van Koopman tot Kleedjesmaakster

Een analyse van representaties van het Nederlandse volkskarakter
in negentiende-eeuwse typebeschrijvingen

Liselotte Campman

Studentnummer: 0305782

Eindwerkstuk Bachelor Nederlandse taal en cultuur

Afdeling: Moderne letterkunde

Begeleider: Saskia Pieterse

Datum: 16-04-2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	4
1. Literair-historische achtergrond	6
1.1 <i>Het realisme</i>	6
1.2 <i>De fysiologie</i>	7
1.3 <i>De typebeschrijving</i>	8
1.4 <i>Fysiologieën en typebeschrijvingen in de krant</i>	11
2. Theoretisch kader: onderzoek naar nationale stereotypen	11
2.1 <i>Het nationale denken en imagologie</i>	12
2.2 <i>Achttiende eeuw: opkomst van het Nederlandse volkskarakter</i>	13
2.3 <i>Negentiende eeuw: huiselijkheid en heldendom</i>	14
2.4 <i>De rol van de vrouw in de negentiende eeuw</i>	16
2.4.1 <i>De vrouw in de negentiende-eeuwse literatuur</i>	16
2.4.2 <i>De werkende vrouw</i>	17
2.4.3 <i>De problematische positie van de vrouw: een huiselijke heldin?</i>	18
2.5 <i>Rond 1840: het crisis-discours</i>	19
2.6 <i>Latere opvattingen over het volkskarakter</i>	21
3. Probleemstelling	21
4. Methode	22
5. Analyse typebeschrijvingen	24
5.1 <i>Typebeschrijvingen De Nederlanden</i>	24
5.1.1 <i>De Scheveningse visser (J.J.L. ten Kate)</i>	24
5.1.2 <i>De Scheveningse visvrouw (J.J.L. ten Kate)</i>	25
5.1.3 <i>De Zakkendrager van Rotterdam (J.P. Hasebroek)</i>	27
5.1.4 <i>Het Melkmeisje (J.P. Hasebroek)</i>	28
5.1.5 <i>De Kruier van Amsterdam (Jacob van Lennep)</i>	30
5.1.6 <i>De Hollandse Werkmeid (Jacob van Lennep)</i>	32
5.2 <i>Interpretatie typebeschrijvingen De Nederlanden</i>	33
5.3 <i>Typebeschrijvingen Nederlanders door Nederlanders geschetst</i>	35
5.3.1 <i>De Nachtwacht (N. Gerson)</i>	35
5.3.2 <i>De Baker (H.H. Hageman Jr.)</i>	37
5.3.3 <i>De Koopman (W.H. Warnsinck Bz.)</i>	39
5.3.4 <i>De Schoolmatres (J.J.L. ten Kate)</i>	40
5.3.5 <i>De Kantoorbediende (J.C. Kreukniet Jz.)</i>	42
5.3.6 <i>De Kleedjesmaakster (Ferdinand Soep)</i>	43
5.3.7 <i>De Nederlander (H.H. Hageman Jr.)</i>	44
5.4 <i>Interpretatie typebeschrijvingen Nederlanders door Nederlanders geschetst</i>	45
Conclusie	47
Bibliografie	50

Samenvatting

Rond 1840, ten tijde van het realisme, is er sprake van een opbloei van een literair verschijnsel dat bekend zal komen te staan onder de term 'fysiologie'. Dit fenomeen is afkomstig uit Frankrijk en bestudeert onder andere landen, steden en hun inwoners. Ook in Nederland verschijnen 'physiologieën' van steden, bijvoorbeeld de *Physiologie van Den Haag* van W.J.A. Jonckbloet. Een verschijnsel dat samenhangt met de fysiologie, is de typebeschrijving. Een typebeschrijving is een korte prozaschets waarin een bepaald type uit de samenleving wordt omschreven. Het gaat hierbij niet om een individueel karakter, maar om een type dat symbool staat voor een groep. In Nederland zijn er twee bundels met typebeschrijvingen gepubliceerd: *De Nederlanden: Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen* (1841) en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* (1842). Hieraan hebben verschillende bekende auteurs meegewerkt, zoals Nicolaas Beets en Jacob van Lennep. Mijn onderzoek richt zich op de vraag welke elementen uit het achttiende- en negentiende discours over het volkskarakter van de Nederlander zijn terug te vinden in de typenbundels die ik zojuist noemde. Daarnaast richt ik me ook op de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke typen ten aanzien van het representeren van het volkskarakter. In het theoretisch kader wordt de imagologie, het vakgebied dat zich bezighoudt met de analyse van nationale stereotypen, geïntroduceerd. Daarna komen er verschillende opvattingen over het Nederlandse volkskarakter door de eeuwen heen aan de orde en ook wordt de negentiende-eeuwse beeldvorming ten aanzien van vrouwen in verhouding tot mannen geschetst. Vervolgens komt er een analyse van enkele typen uit de twee bundels aan de orde. Hieruit zal blijken in hoeverre deze typen vertegenwoordigers zijn van het nationale karakter in de negentiende eeuw.

Inleiding

*O, wie de Scheveningse visvrouwen ook maar enigszins beledigen
of verachten durft, ik werp hem ridderlijk de handschoen voor de voet.*

J.J.L. ten Kate, 'De Scheveningse Visvrouw'. In: *De Nederlanden* (1841)

Met bovenstaand citaat wil Ten Kate uitdrukking geven aan zijn bewondering voor de Scheveningse visvrouw, want waar vindt men nog 'manlijker moed in een vrouwelijk hart' dan bij haar? Wat de bedoeling was van de heroïsche verheerlijking van deze visvrouw zal later in dit stuk opgehelderd worden.

Dit eindwerkstuk gaat over negentiende-eeuwse typebeschrijvingen. Een typebeschrijving kan gezien worden als een poging om het Nederlandse volkskarakter in literaire vorm te representeren. In Nederland zijn er twee bundels met typebeschrijvingen verschenen: *De Nederlanden* (1841) en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* (1842). Naar aanleiding van een artikel van René Wezel, waar hij ingaat op het nationale aspect van de type-beschrijving, kom ik tot de volgende onderzoeksvraag, die ik in hoofdstuk 3 nog zal toelichten:

Welke elementen uit het achttiende- en negentiende-eeuwse discours over het nationale karakter van de Nederlander zijn terug te vinden in de negentiende-eeuwse typenbundels *De Nederlanden* en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* en in hoeverre geven deze bundels een eigen wending aan dat discours?

Omdat ik daarnaast benieuwd ben naar de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke typen, heb ik de volgende subvraag opgesteld:

Hoe verhouden mannelijke en vrouwelijke typen zich tot elkaar wat betreft hun representatie van het volkskarakter?

Wat in het eerste hoofdstuk van dit eindwerkstuk aan bod komt, is de literair-historische achtergrond van de typebeschrijving. Vervolgens schets ik in hoofdstuk 2 het theoretisch kader, waarin de imagologie en verschillende opvattingen over het volkskarakter aan de orde komen en daarnaast zal ik ingaan op de positie van de vrouw in de negentiende eeuw in verhouding tot de man. In hoofdstuk 3 en 4 bespreek ik de probleemstelling en de methode. Daarna volgt in het vijfde hoofdstuk de analyse van verschillende typebeschrijvingen uit de bundels *De Nederlanden* en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* en een interpretatie van iedere bundel. Tot slot zal ik mijn bevindingen presenteren in de conclusie.

1. Literair-historische achtergrond

In dit hoofdstuk komt de literair-historische achtergrond van de typebeschrijving aan bod. Allereerst vertel ik iets over de stroming waarin de typebeschrijving opkwam, het realisme. Daarna zal ik iets zeggen over een genre dat samenhangt met de typebeschrijving, namelijk de fysiologie. Vervolgens zal ik nader ingaan op de typebeschrijving zelf en tot slot vertel ik iets over fysiologieën en typebeschrijvingen in de krant.

1.1 Het realisme

Het realisme is een stroming in de beeldende kunst en de literatuur tussen 1830 en 1870. De term 'realisme' met betrekking tot de literatuur duikt voor het eerste op in 1826 in het Franse tijdschrift *Mercur de dix-neuvième siècle*. Hierin wordt gezegd dat er een nieuw soort literatuur is ontstaan, die uitgaat van imitatie. Het uitgangspunt van het realisme is de verbeelding van de alledaagse, eigentijdse werkelijkheid.¹

Niet in alle landen wordt het realisme op dezelfde manier opgevat. Het Franse realisme is bijvoorbeeld verbonden aan het socialisme en het communisme; de stroming moest bijdragen aan een grotere democratie en meer sociaal recht.² Hierdoor is het sociaal-realisme ontstaan. Volgens Marita Mathijssen is Charles Dickens de koning van het sociaal-realisme in Engeland. Dickens brengt de problemen van zijn tijd onder woorden, waaronder kinderarbeid, slechte scholing en armoede.³ In Nederland is er niet echt een duidelijke grens tussen romantiek en realisme. De eerste realistische schrijvers zijn dan ook 'bekeerde romantici', waaronder Beets, Knepelhout, Hasebroek en Gewin. Hoofdfiguren in hun realistische verhalen zijn eigentijdse burgers in plaats van helden uit het verleden. Het decor was meestal de huiskamer van een burgerfamilie.⁴

Naast verbetering van de maatschappij, had de realistische literatuur nog een andere functie: 'In de eerste helft van de negentiende eeuw overheerst bij de functie van de literatuur nog de natievormende kwaliteit'.⁵ Realistische literatuur streefde er dus naar om de maatschappij te verbeteren en om een nationaliteitsbesef te kweken.

---

¹ Mathijssen, M., 'Realisme'. In: G.J. van Bork en N. Laan (red.), *Van romantiek tot postmodernisme. Opvattingen over Nederlandse literatuur*. Bussum 2010, p. 100.

² Bork, G.J. en N. Laan 2010, p. 102.

³ Bork, G.J. en N. Laan 2010, p. 104.

⁴ Mathijssen, M., 'Realisme'. In: Van Bork en Laan 2010, p. 114-115.

⁵ Bork, G.J. en N. Laan 2010, p. 112.

1.2 De fysiologie

Een belangrijk genre binnen het realisme is het genre van de fysiologie. Dit verschijnsel is rond 1840 overgewaaid uit Frankrijk. De term 'fysiologie' verwijst naar 'dat deel van de geneeskunde dat de levensverrichtingen en de functies van de gezonde mens tot object heeft'.⁶ Hieruit ontstaat de toepassing van de term op onderzoeken van objecten die men alleen bij wijze van beeldspraak als 'organisme' kan betitelen, zoals landen, steden, klassen en beroepsgroepen. Een fysiologie in de literaire betekenis is een prozaschets waarin deze onderzoeken worden vastgelegd.⁷ René Wezel omschrijft de fysiologie als 'een literair subgenre waarin personages uit alle lagen van de bevolking met gedetailleerde aandacht voor hun beroep en/of woonplaats werden neergezet'.⁸

De schrijver van een fysiologie presenteerde zijn tekst als een combinatie van gemakkelijke en luchtige lectuur, een natuurgetrouwe weergave van een facet van het dagelijks leven, kritiek op wantoestanden en lectuur met een wetenschappelijk tintje. Vermaak bieden leek het voornaamste doel te zijn van de fysiologieschrijver.⁹

Het genre van de fysiologie werd ook gebruikt voor politieke doeleinden. De periode tussen 1840 en 1850 was een woelige periode voor Nederland, op politiek en sociaal gebied. Hier kom ik in het theoretisch kader nog op terug. Steden, inwoners en toestanden werden in deze tijd vaak scherp en pikant beschreven. De eerste fysiologie van een Nederlandse stad is de *Physiologie van Den Haag* (1843), geschreven door W.J.A. Jonckbloet. Later verschijnen ook de *Physiologie van Rotterdam* en de *Physiologie van Amsterdam*. Fysiologieën speelden in op toenemende ontevredenheid, vielen personen en overheidsinstellingen aan en leverden kritiek.¹⁰ Iemand die hier een belangrijke rol in heeft gespeeld is Jan David de Vries. Hij zou verantwoordelijk zijn voor de *Physiologie van Amsterdam* (1844) en ook is hij auteur van de *Verborgenheden van Amsterdam* (1844). Dit werk schreef hij in navolging van *Mystères de Paris* van Eugène Sue.

---

⁶ Wezel, R., 'Kneppelhouts studentenschetsen en het literaire genre van de fysiologie'. In: *Juffrouw Ida*, 15, 2 (1989)

⁷ Wezel 1989, p. 19-20.

⁸ Wezel, 'Realistisch proza'. In: Berg, W. van den en P. Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam 2009, p. 246.

⁹ Wezel 1989, p. 21.

¹⁰ Giele, J.J., *De pen in aanslag: revolutionairen rond 1848*. Bussum 1968, p. 14.

1.3 De typebeschrijving

Een fenomeen dat verwant is aan de fysiologie is de typebeschrijving; een schets die specifiek draait om de karakterisering van een bepaald type. Volgens Wezel is een typebeschrijving geen schets van een individu, maar van een bepaalde groep. Typen zijn 'doorgaans naamloos en worden slechts aangeduid met bijvoorbeeld hun beroep of bezigheid'.¹¹ Wezel stelt verder dat een typebeschrijving nooit een afgerond verhaal vormt. Het blijft vaak bij een anekdote of een tafereel waarin het personage ons iets moet leren over de groep waar hij of zij toebehoort.¹²

Het prototype van de typebeschrijving komt waarschijnlijk uit Engeland. In 1838 verschijnen daar beschrijvingen van bepaalde typen, zoals de japonnennaaster, de tafelschuimer, de effectenmakelaar en de advocatenklerk. Deze beschrijvingen worden gebundeld en uitgegeven als *Heads of the people, or portraits of the English*. Douglas Jerrold levert hiervoor de meeste bijdragen.¹³

Na de opbloei van de typebeschrijving in Engeland komt ook Frankrijk met een eigen nationale typencollectie: *Les Français peints par eux-mêmes* (1839). Het wordt een omvangrijk werk: acht delen van elk ongeveer vierhonderd bladzijden. De bundel krijgt de ondertitel 'Encyclopedie morale du dix-neuvième siècle', wat duidt op een streven naar volledigheid.¹⁴ Het Franse voorbeeld staat model voor de rest van Europa. In België verschijnt *Les Belges peints par eux-mêmes*, een werk dat later wordt uitgegeven onder de titel *Types et caractères belges, Moeurs contemporaines*. Verder verschijnen er nationale typencollecties in Nederland, Spanje en Rusland. In Nederland gaat het om de volgende twee bundels: *De Nederlanden: Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen* (1841) en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* (1842). Het laatstgenoemde werk is helemaal nationaal, omdat er niet één buitenlander aan heeft meegewerkt. Bij *De Nederlanden* was er nog sprake van de bijdrage van een Engelse houtgraveur die verantwoordelijk was voor alle illustraties, namelijk Henry Brown.

---

¹¹ Wezel 1989, p. 20.

¹² Wezel 1989, p. 21.

¹³ Wezel, R., 'Een 'echt nationaal werk'? Nationale typencollecties in de negentiende eeuw.' In: *Literatuur* 11,5 (1994), p. 275.

¹⁴ Wezel 1994, p. 276.

Belangrijke auteurs die een bijdrage hebben geleverd aan *De Nederlanden* zijn J.P. Hasebroek, Jacob van Lennep, Hildebrand (pseudoniem van Nicolaas Beets), J.J.L. ten Kate en Johannes Kneppelhout. Deze auteurs genieten een vrij grote naamsbekendheid in de negentiende eeuw. Van Lennep heeft zijn roem vooral te danken aan zijn historische romans, waaronder *De Roos van Dekama* (1836). Nicolaas Beets en Johannes Kneppelhout worden in de literatuurgeschiedenis van Van den Berg en Couttenier geplaatst onder het kopje 'realistisch proza'.¹⁵ Een werk van Beets dat gerelateerd is aan de typebeschrijving is *Camera Obscura* (1839) en Kneppelhout kwam in 1841 met zijn *Studenten-typen*. Daarnaast worden Beets, Hasebroek en Ten Kate genoemd in het kader van de domineespoëzie, die tussen 1840 en 1880 'de dichterlijke productie en consumptie grotendeels domineerde'.¹⁶ Ten Kate heeft ook bijdragen geleverd aan *Nederlanders door Nederlanders geschetst*. De overige auteurs die meewerkten aan deze bundel ben ik niet of nauwelijks tegengekomen in de literatuurgeschiedenis van Van den Berg en Couttenier, waaruit ik opmaak dat ze niet zo bekend waren.

De verschillende auteurs hebben ieder een eigen manier van het neerzetten van een type. Van Lennep schetst 'echte' typen, zoals de Amsterdamse kruier en de Hollandse werkmeid. Deze typen koppelt hij aan de hand van hun eigenschappen aan nationale deugden, zoals werkzaamheid, zindelijkheid, spaarzaamheid en matigheid. Beets overschrijdt de grenzen van het genre regelmatig door van de schets meer een vertelling te maken waarin een personage centraal staat in plaats van een type.¹⁷ Ten Kate neemt de lezer bij de hand en schetst het type en zijn omgeving op een manier waardoor de lezer betrokken raakt bij het type.

Het type kent twee doelstellingen: aan de ene kant levert het een beeld dat door karikaturale overdrijving bewust vertekend is en aan de andere kant heeft het type de pretentie min of meer natuurgetrouw te zijn. Wezel veronderstelt dat in bepaalde landen, zoals Nederland en Frankrijk, de natuurgetrouwe weergave, het belangrijkste zou zijn.

---

¹⁵ Berg, W. van den en P. Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam 2009, p. 246-252.

¹⁶ Van den Berg en Couttenier 2009, p. 505-515.

¹⁷ Wezel 1994, p. 279.

De nationale typencollectie zou hierdoor een grote waarde als bron van historische en etnologische informatie krijgen. Het precieze doel van *Les Français* was dan ook om het leven van alledag vast te leggen voor latere generaties.¹⁸

Sommige typen in Nederland zijn vrij letterlijk vertaald en bewerkt vanuit het Frans of het Engels, waardoor je niet kunt spreken van echte nationale typen.¹⁹ Er komen in typebeschrijvingen ook beroepen aan de orde waarvan men toen dacht dat deze door het verstrijken van de tijd weldra tot het verleden zouden behoren.²⁰ Dat was waarschijnlijk een reden om deze beroepen vast te leggen, zodat ze niet vergeten zouden worden. De belangstelling gaat vooral uit naar typen uit de lagere standen in de samenleving. Dit zou te maken kunnen hebben met de opkomst van het socialisme.

Ondanks de populariteit van het genre kent de typebeschrijving ook tegenstanders. Potgieter verzet zich in 1841 tegen het fenomeen door het publiceren van een vernietigend opstel in *De Gids* met de titel 'Kopijeerlust des dagelijkschen Levens'.²¹ Hij noemt de periode waarin de typebeschrijvingen opkomen 'de Schetsen en Typenmanie' en in zijn ogen wordt opeens alles tot kunst verheven, iets waarmee hij niet akkoord kan gaan.²²

Ik zal me in dit eindwerkstuk richten op de typebeschrijving, omdat ik geïnteresseerd ben in de personen die in de negentiende eeuw optraden als typen en in hoeverre deze typen nationale symbolen zijn voor de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving. De fysiologie heb ik wel beschreven, omdat dit genre samenhangt met de typebeschrijving, maar ik zal er verder niet op ingaan omdat de fysiologie meer is gericht op een stad en niet specifiek op personen.

---

¹⁸ Wezel 1994, p. 281.

¹⁹ Wezel, R., 'Hoe nationaal is nationaal? De negentiende-eeuwse Nederlandse typebeschrijving in internationaal verband'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 3 (1996), p. 29.

²⁰ Wezel 1994, p. 281.

²¹ Van den Berg en Couttenier 2009, p. 247.

²² Wezel 1994, p. 274.

1.4 Fysiologieën en typebeschrijvingen in de krant

Naast de verschijningsvorm van fysiologieën en typebeschrijvingen in bundels worden ze in dezelfde periode ook in kranten geplaatst. In 1839 staat er in de *Arnhemse Courant* een serie van zes *Dames-portretten*. Het *Utrechts Weekblad* komt in 1842 met de 'Fysiologie van den neus', de 'Fysiologie van de Hollandsche vrouw' en de 'Fysiologie van den Hollander'.²³

De fysiologie en de typebeschrijving zijn erg geschikt voor de krant, omdat de redacteur simpelweg iets kan overnemen uit reeds bestaande typebeschrijvingen, bijvoorbeeld uit *Les Français*. Het is daarnaast ook mogelijk om een reeks van meerdere typebeschrijvingen te maken. Op deze manier probeerde men meer lezers te binden. Tot slot zijn de schetsen ook beperkt in omvang en gemakkelijk te bewerken, wat ideaal is voor in de krant.²⁴

Wat een fysiologie in een krant bijzonder maakt, is de dubbele functie. Aan de ene kant speelt de fysiologie in op de actualiteit door de beschrijving van contemporaine figuren en situaties. Aan de andere kant zorgen de humor en stijl van de fysiologie voor het verstrooiende aspect.²⁵

2. Theoretisch kader: onderzoek naar nationale stereotypen

De typebeschrijving kan worden gezien als een poging om in literaire vorm het nationale karakter te representeren. In dit hoofdstuk zal ik eerst de begrippen 'nationale identiteit' en 'nationaliteitsbesef' toelichten. Hierbij komt tevens de imagologie, de wetenschap die zich bezighoudt met nationale stereotypen, aan de orde. Daarna vertel ik wat over het Nederlandse volkskarakter en hoe de opvattingen hierover zich door de eeuwen heen ontwikkeld hebben. Ook zal ik aandacht besteden aan de positie van de vrouw in de negentiende eeuw om te zien hoe deze zich verhoudt tot de positie van de man. Tot slot vertel ik iets over de periode rond 1840, waarbij ik een verhaal van Potgieter zal bespreken.

---

²³ Korevaart 1991, p. 93.

²⁴ Korevaart 1991, p. 94-95.

²⁵ Korevaart 1991, p. 101.

2.1 Het nationale denken en 'imagologie'

Het begrip 'nationale identiteit' verwijst naar 'een hoedanigheid die een groep landgenoten zich van tijd tot tijd heeft toegeëigend om de eigen natie te kunnen onderscheiden van de rest van de mensheid'.²⁶ Volgens Koolhaas-Grosfeld is het beter om te spreken van *beseft* van nationale identiteit, omdat het gaat om een gemanipuleerd beeld van de werkelijkheid, niet om een tijdloos gegeven. Nationaliteitsbeseft heeft betrekking op taal, geschiedenis, zeden en gewoontes die typisch Nederlands zijn. Deze nationaliteit werd geschetst door filosofen, schrijvers, historici en kunstenaars.²⁷

De wetenschap die zich bezighoudt met het analyseren van representaties van nationale stereotypen in literatuur staat bekend als de 'imagologie'. De imagologie is geen vorm van sociologie en is erop gericht om een discours te begrijpen en niet zozeer een samenleving.²⁸ Imagologen hebben interesse in de dynamiek tussen beelden die de Ander karakteriseren (*hetero-images*) en beelden die de eigen identiteit karakteriseren (*self-images*).²⁹ *De Nederlanden en Nederlanders door Nederlanders geschetst* zijn voorbeelden waarin een 'self-image' wordt neergezet. Het doel van imagologie wordt door Manfred Beller als volgt omschreven:

It is the aim of imagology to describe the origin, process, and function of national prejudices and stereotypes, to bring them to the surface, analyse them and make people rationally aware of them.³⁰

Wat dus van belang is voor de imagologie, is om de herkomst, het proces en de functie van nationale stereotypen te analyseren.

---

²⁶ Koolhaas-Grosfeld, E., *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800*. Zutphen 2010, p.8.

²⁷ Koolhaas-Grosfeld 2010, p. 8.

²⁸ Beller, M. en J. Leerssen (red.), 'Foreword'. In: *Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters : a critical survey*. Amsterdam 2007, p. xiii.

²⁹ Beller en Leerssen, 'Foreword' In: Beller en Leerssen 2007, p. xiv.

³⁰ Beller, 'Perception, image, imagology'. In: Beller en Leerssen 2007, p. 11-12.

2.2 Achttiende eeuw: opkomst van het Nederlandse volkskarakter

Omstreeks 1770 is er sprake van een herbezinning op de nationale identiteit. Er heerst rond die tijd een pessimistisch gevoel ten aanzien van de achteruitgang van de Republiek en men vond dat men moest terugkeren naar de 'nationale' mentaliteit. Aan deze mentaliteit werden toen de volgende kenmerken toegekend: eenvoud, huiselijkheid, spaarzaamheid, werkzaamheid en vaderlandsliefde.³¹ Deze burgerlijke deugden zouden hebben gezorgd voor de welvaart in de zeventiende eeuw.

De begrippen 'volkskarakter' en 'nationaal character' zijn typisch voor de achttiende eeuw. Krol vat de visie van Van Sas samen, waarin hij veronderstelt dat het Nederlandse nationalisme plaatsvond tussen 1750 en 1850. Het nationale gevoel tijdens de verlichting is volgens hem gebaseerd op een al goed ontwikkeld nationaal besef door de strijd tegen Spanje in de Gouden Eeuw.³²

In een typebeschrijving is er meestal uitvoerige aandacht voor de klederdracht van het type. Men relateerde klederdrachten aan het nationalisme, omdat het 'relicten van het verleden' zijn die ons identificeren met de natie.³³ Het onderwerp van het boek *Afbeeldingen van kleding, zeden en gewoonten in de Bataafse Republiek* van J.W. Pieneman, J. Kuyper en L. Portman heeft als onderwerp 'de klederdracht dezer natie met eene juiste uitdrukking tevens van de gewoonten, zeden en charakters, die met de zelve in naauw verband staan.'³⁴ De koppeling tussen klederdracht en nationaal bewustzijn had als doel het nationaliteitsbesef van Nederlanders te versterken.³⁵

Ockerse heeft met zijn *Ontwerp tot eene algemeene characterkunde* uit 1797 een van de eerste pogingen gedaan om stereotyperingen over het Nederlandse volkskarakter systematisch te ordenen en te verklaren.³⁶ Hij typeert de Nederlander als een flegmaticus, die is gezegend met 'gezond verstand' en die met beide voeten op de grond staat.

---

³¹ Koolhuis-Grosfeld 2010, p. 9.

³² Van Sas, in: Krol 1997, p. 25-26.

³³ Koolhuis-Grosfeld 2010, p. 167.

³⁴ Koolhuis-Grosfeld 2010, p. 163

³⁵ Koolhuis-Grosfeld 2010, p. 220.

³⁶ Berg, van den W., 'Identiteit van de Nederlandse letterkunde in de negentiende eeuw'. In: Enenkel, K., S. Onderdelinden en P. Smith, "Typische Nederlands". *De Nederlandse identiteit in de letterkunde*. Voorthuizen 1999, p. 154.

Volgens het *Woordenboek der Nederlandse Taal* (WNT) betekent ‘flegmaticus’ het volgende: ‘Iemand die kalm, flegmatiek van temperament is, iemand die niet snel van zijn stuk gebracht kan worden, die zich niet snel over iets opwindt.’³⁷

Ockerse baseert zijn typering op de humorenleer van Hippocrates, die de karakters van de mens probeert te beschrijven. Volgens Hippocrates bestonden er vier humoren of lichaamssappen, namelijk bloed, water, gele gal en zwarte gal. Het klimaat speelde een bepalende rol bij deze humorenleer.³⁸ De flegmaticus zou in verband staan met water, wat bepaald zou worden door een vochtig klimaat. Werkzaamheid en nijverheid zijn eigenschappen die aan het karakter van de flegmaticus gerelateerd zijn. Volgens Ockerse kan de ‘phlegmaticus’ beter in details werken dan in het grote, is hij een liefhebber van een stille, bezadigde levenswijze, van geregelde zede, is hij godsdienstig, op zindelijkheid gericht en heeft hij een gebrek aan natietrots.³⁹

Ook Montesquieu beschrijft de invloed van het klimaat op verschillende typen volkskarakters. Kenmerken die volgens hem zouden samenhangen met ons klimaat zijn gehardheid, ijver, bedaardheid en minder snel optredende geëmotioneerdheid. Deze eigenschappen zouden weer een bron zijn voor deugdzaamheid en vrijheidsliefde.⁴⁰

2.3 Negentiende eeuw: huiselijkheid en heldendom

Een negentiende-eeuwse visie op het nationale karakter van de Nederlander luidt als volgt: ‘De Nederlander is vlijtig, werkzaam, heeft een gezond verstand, maar een geringe fantasie’.⁴¹ Verder heeft hij een sterke vrijheidszin, is hij individualistisch en goedgehartig. Het temperament is flegmatisch, waardoor de Nederlander bedaard is. Deze bedaardheid leidt tot de volgende eigenschappen: bedachtzaam in het overleggen, langzaam in het handelen, koel in voorspoed, geduldig in tegenspoed. volhardend bij weerstand, niet hartstochtelijk in het ongeluk, niet druk onder het genot.⁴²

---

³⁷ ‘Flegmaticus’ via: WNT.

<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=A006753&lemma=flegmaticus>

³⁸ Enenkel, K., S. Onderdelinden en P. Smith, ‘Inleiding’. In: Enenkel et al. 1999, p. 5.

³⁹ Krol 1997, p. 29.

⁴⁰ Krol 1997, p. 27-28.

⁴¹ Kruijt, J. P., *Het Nederlandse volkskarakter en het socialisme*. Amsterdam 1934, p. 39.

⁴² Kruijt 1934, p. 46.

Jeronimo de Vries, kunstcriticus en schrijver van *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde* (1810), definieert het nationale karakter van de Nederlander als volgt:

Vastheid, kalmte, godsdienstigheid, verheffing zonder overdrijving, die grondtrekken van ons eigenlijk en waar karakter, moeten wij voorstaan en handhaven; dan, maar ook dan alleen kunnen en zullen wij echte Vaderlanders, ware Hollanders, ook ten aanzien der Dichtkunst, zijn en blijven.⁴³

Uit deze uitspraak blijkt dat er belang werd gehecht aan vaste waarden ten aanzien van het volkskarakter. De Vries was voorstander van 'oorspronkelijkheid' en 'nationaliteit' in de kunst en hij was van mening dat we moesten terugkeren naar de eenvoud van de typisch Nederlandse kunst uit de Gouden Eeuw.⁴⁴

Matthijs Siegenbeek, de eerste hoogleraar in de Nederlandse letterkunde, houdt in 1817 een redevoering waarin hij de volgende kenmerken aanwijst als hoofdkenmerken van de Nederlandse volksaard: 'waarheidsliefde, smaak voor eenvoudigheid, mannelijke kracht en sterkte, bedaardheid, voorzichtige behoedzaamheid en onafhankelijkheid.'⁴⁵ Deze kenmerken moeten volgens hem terugkomen in de letterkunde. Siegenbeek bedoelde hiermee dat de literatuur door deze eigenschappen behoed moest worden voor 'een streven naar nieuwheid en oorspronkelijkheid'.⁴⁶

Jan Frederik Helmers schreef één van de meest nationalistische gedichten uit de Nederlandse literatuur: 'De Hollandsche natie'(1812). Zijn ode aan het vaderland is op te vatten als een commentaar op de politieke actualiteit. Het verleden wordt door Helmers verheerlijkt om het gevoel van eigenwaarde te verhogen. Michiel de Ruyter is een vaderlandse held uit het verleden die als voorbeeld kan dienen.⁴⁷ Over de rol van helden in de literatuur zegt Jensen het volgende:

---

⁴³ T. Streng, 'Het belang van het oogenblik'. Opvattingen over nationaliteit, politiek en kunst in Nederland rond het midden van de negentiende eeuw.' In: *Cahiers Nederlandse Letterkunde* 3 (1995), p. 4.

⁴⁴ Koolhaas-Grosfeld 2010, p. 7.

⁴⁵ Van den Berg, in: Enenkel et al. 1999, p. 155.

⁴⁶ Van den Berg, in: Enenkel et al. 1999, p. 155.

⁴⁷ Jensen, L., *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen 2008, p. 7.

In het formuleren en legitimeren van een nationale identiteit speelden vaderlandse helden een cruciale rol: zij vormden de concrete belichamingen van (vermeende) nationale karaktereigenschappen, zij symboliseerden de aard van het land.⁴⁸

Van Kampen, die veel heeft geschreven ten aanzien van de vakgebieden geschiedenis en letteren, omschrijft in 1829 het Nederlandse volkskarakter aan de hand van vier positieve kenmerken en één negatief punt. Godsdienstigheid, huiselijkheid, vaderlandsliefde en bedaardheid en kalm onderzoek zijn positieve kenmerken en een zucht tot navolging van de vreemdeling is een negatief punt. Van Kampen hamert vooral op de huiselijkheid: 'De Nederlander is gesteld op het kleine geluk in de kring van het gezin.'⁴⁹

2.4 Huiselijkheid en de rol van de vrouw in de negentiende eeuw

Hoe past de negentiende-eeuwse vrouw in het discours over het nationale karakter? Eerst zal ik iets vertellen over de rol van de vrouw in de literatuur, daarna volgt er een paragraaf over de werkende vrouw en vervolgens zeg ik nog iets over de problematische positie van de vrouw als het gaat om heldendom.

2.4.1 De vrouw in de negentiende-eeuwse literatuur

Dominante kenmerken van de Nederlandse letterkunde in de eerste decennia van de negentiende eeuw waren huiselijkheid, vaderlandsliefde en eenvoud. Wat was de rol van de vrouw hierin?

De vrouw speelt op twee manieren een rol in de negentiende-eeuwse literatuur: ze is het bezongen object in poëzie van mannelijke auteurs en daarnaast is ze het schrijvend subject. In de poëzie worden de deugden en de goede eigenschappen van de vrouw bezongen: schoonheid, deugdzaamheid en kwaliteiten van moeder en echtgenote. Dit is een idealiserende beschrijving die het tegenovergestelde is van het beeld van de man: 'haar zwakte, tederheid en zachtheid staan tegenover zijn kracht en fierheid'.⁵⁰

---

⁴⁸ Jensen 2008, p. 11.

⁴⁹ Van den Berg, in: Enenkel et al. 1999, p. 157.

⁵⁰ Jensen, L., 'Huiselijkheid versus creativiteit: de vrouw als object en subject in de eerste decennia van de negentiende eeuw'. In: Beekman, K.D. et al. [red.], *De as van de Romantiek. Opstellen aangeboden bij het afscheid van Willem van den Berg*. Amsterdam 1999, p. 101.

Volgens de toenmalige beeldvorming was de plaats van de vrouw te midden van haar kroost, terwijl de man verplichtingen had in het openbare leven. Er is een duidelijke scheiding tussen mannen en vrouwen. Typische eigenschappen die aan de vrouw werden toegekend met betrekking tot de huiselijke sfeer zijn vlijt, spaarzaamheid en orde.⁵¹

2.4.2 De werkende vrouw

In de negentiende eeuw treedt de werkende vrouw sterk op de voorgrond. Ze bestaat al langer, maar in dit tijdperk wordt ze steeds vaker geobserveerd, beschreven en gedocumenteerd. Het overgrote deel van de werkende vrouwen is jong en ongehuwd. Men vraagt zich af of vrouw-zijn te verenigen is met loonarbeid. Argumenten hiervoor moeten gezocht worden in een veronderstelde tegenstrijdigheid tussen 'thuis en werk, moederschap en kostwinnerschap, vrouwelijkheid en produktiviteit'.⁵²

Het beeld van de vrouw rond 1825 is iemand die voor knusheid in huis zorgt. Dat vrouwen vaak ook buitenshuis werken, vindt men eigenlijk niet gepast in die tijd: 'Geleerde vrouwen die haar huishouden verwaarlozen en met haar kennis pronken, blijven echter een voorwerp van afschuw'.⁵³ Jules Simon, een Franse wethouder, doet in 1860 de volgende uitspraak: 'Een vrouw die gaat werken, is niet langer een vrouw'.⁵⁴

Vaardigheden die werden gekoppeld aan vrouwelijkheid ten aanzien van werk, waren fijne, vlotte vingers, geduld en uithoudingsvermogen. Eigenschappen die werden gekoppeld aan mannelijkheid waren spierkracht, snelheid en vaardigheid.⁵⁵

---

⁵¹ Jensen, 'Huiselijkheid versus creativiteit'. In: Beekman 1999, p. 102.

⁵² Scott, J. W., 'De werkende vrouw in de negentiende eeuw'. In: Duby, G. en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw. De Negentiende Eeuw*. Amsterdam 1993, p. 295-296.

⁵³ Posthumus-van der Goot, W.H. en A. de Waal, *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de franse tijd*. Nijmegen 1977, p. 23.

⁵⁴ Scott 1993, p. 296.

⁵⁵ Scott 1993, p. 307.

2. 4.3 *De problematische positie van de vrouw: een huiselijke heldin?*

In de literatuur zijn vrouwelijke helden niet volop aanwezig: 'Om te excelleren op een bepaald terrein (als politicus, kunstenaar, oorlogsheld etc.) moesten vrouwen een domein betreden dat doorgaans voor mannen was gereserveerd.'⁵⁶ De positie van de vrouwelijke held was dus dubbel. Als de vrouw zich te mannelijk zou gedragen, voldeed ze niet aan het beeld van een vrouw, maar als ze zich gedroeg naar het verwachtingspatroon van de vrouw, was ze te huiselijk om een held te kunnen zijn.⁵⁷

Een van de meest beschreven vrouwen in de literatuur is de vijftiende-eeuwse gravin Jacoba van Beieren. Het beeld van haar is veranderd door de tijd heen. Eerst had men oog voor haar politieke ambities, maar in de achttiende eeuw was er vrijwel alleen aandacht voor haar rampzalige liefdesleven.⁵⁸ Van Overstraten (1790) zet Jacoba neer als een ware heldin, die strijdlustig en moedig is en politieke ambities heeft.⁵⁹ Ook al is Jacoba een van de meest bezongen vrouwen in de negentiende eeuw, 'ze was te controversieel om als nationaal bindend symbool te kunnen fungeren'. Dit had te maken met haar beslissingen in de politiek en haar turbulente liefdesleven.⁶⁰

In tegenstelling tot Jacoba van Beieren, kan Kenau Hasselaar wel gezien worden als een nationale heldin. Zij was een waar voorbeeld van opofferingsgezindheid, moed en strijdlust. Negentiende-eeuwse auteurs worstelden met haar vrouw-zijn, omdat een vechtende vrouw niet echt in het heersende vrouwbeeld paste.⁶¹ Strijdbaarheid zou haaks staan op vrouwelijkheid. Hier tegenover schetsen auteurs een ideaalbeeld van vrouwelijkheid, waarbij de kern van het heldendom juist in die vrouwelijkheid schuilt.⁶²

Een voorbeeld van een vrouw die staat voor het ideaalbeeld van vrouwelijkheid was Haesje Claes: 'Haar grootsheid lag niet besloten in 'mannelijke' eigenschappen als moed en strijdlust, maar in typisch vrouwelijk geachte kwaliteiten als zorgzaamheid en dienstbaarheid.'⁶³

---

⁵⁶ Jensen 2008, p. 93.

⁵⁷ Jensen 2008, p. 93.

⁵⁸ Jensen 2008, p. 94-95.

⁵⁹ Jensen 2008, p. 95.

⁶⁰ Jensen 2008, p. 100-101.

⁶¹ Jensen 2008, p. 106.

⁶² Jensen 2008, p. 110-111

⁶³ Jensen 2008, p. 111.

Haesje Claes was de stichteres van het Amsterdamse Burgerweeshuis en vormde 'het ideaalbeeld van de zorgzame, toegewijde en vrome vrouw, die haar leven volledig in dienst van anderen stelde'.⁶⁴

Het ideaalbeeld van vrouwelijkheid moest duidelijk maken 'dat ook vrouwen een bijdrage konden leveren aan het opbouwen van het noodlijdende vaderland'.⁶⁵ Volgens Jensen past het verhaal van Haesje Claes goed bij het nieuwe ideaalbeeld van de sociaal-actieve, zorgende vrouw, zoals dat in de eerste decennia van de negentiende eeuw opkwam.⁶⁶ De heldinnenstatus van dit nieuwe type vrouwbeeld was niet gebaseerd op de mannelijke connotatie 'moed', maar op de typisch vrouwelijke deugden als zorgzaamheid en dienstbaarheid.⁶⁷

2.5 Rond 1840: het crisis-discours

Tot 1813 stond Nederland onder Frans bewind. Tussen 1813 en 1815 werd het Koninkrijk der Nederlanden gevormd, met als koning Willem I. Hij werd gezien als 'landsvader' binnen de toen belangrijke 'huiselijkheidsgedachte'.⁶⁸ Willem I probeerde op een autoritaire manier nationaliteitsbesef te creëren. De economie gaat erop achteruit en er ontstaat verdeeldheid in het koninkrijk. Het katholieke zuiden eist vrijheid in onderwijs en godsdienst en dit leidt uiteindelijk tot de afscheiding van België in 1830.⁶⁹ Nederland wordt op deze manier wel meer een nationale staat, 'een Oranjemonarchie', maar na de afscheiding gaat het niet goed met het land. Er wordt geroepen om liberale hervormingen. In 1840 is de situatie verslechterd en inmiddels wordt het land geregeerd door Willem II. In 1848 vindt er een liberale revolutie plaats, met het gevolg dat de grondwet wordt herzien en de autocratie van de koning wordt afgeschaft. Vanaf dan is er sprake van een parlement.⁷⁰

---

⁶⁴ Jensen 2008, p. 114.

⁶⁵ Jensen 2008, p. 115.

⁶⁶ Jensen 2008, p. 116.

⁶⁷ Jensen 2008, p. 120.

⁶⁸ Aerts, R., 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848.' In: Aerts et al. (red.), *Land van kleine gebaren*. Nijmegen 1999, p. 69.

⁶⁹ Aerts, R., in: Aerts et al. (red.) 1999, p. 77-83.

⁷⁰ Aerts, R., in: Aerts et al. (red.) 1999, p. 85-93.

In 1841 verschijnt er in *De Gids* een kort verhaal van E.J. Potgieter dat op allegorische wijze commentaar geeft op het Nederlandse volkskarakter: *Jan, Jannetje en hun jongste kind*. Het verhaal illustreert het verval van de Nederlandse natie, waarvan in die tijd sprake zou zijn. Jan representeert het Nederlandse volkskarakter en zijn vrouw Jannetje is vertegenwoordiger van de Nederlandse vrouw en bijbehorende deugden: 'orde, spaarzaamheid, liefhebberij in het kraak-zindelijke, huiselijkheid, deernis met armoede en vroomheid.'⁷¹ Jan en Jannetje wachten op hun kinderen op Oudejaarsavond. Janmaat komt als eerste, hij is een zeeman. Dan komt de jongste zoon, Jan Salie: 'de patroon aller slaapmutsen, aller soepjurken, aller sloffen'.⁷² Hij staat symbool voor de lamledige negentiende-eeuwse geest. Andere zonen zijn Jan Contant en Jan Crediet, zij staan voor de handel, Jan de Poët, de dichter, Jan Cordaat, de soldaat en Jan Compagnie, die de baas is over koloniën. Er komen ook nog zwakkere zonen ter sprake: 'Na het rampjaar 1672 krijgen de zwakkere Jannen Goddome, Kalebas, Hagel en Rap en zijn maat de overhand.'⁷³ Vader Jan zoekt een baan voor Jan Salie, maar niemand wil hem in dienst. Jan Salie mist energie en hij veroorzaakt alleen maar maatschappelijke en geestelijke achteruitgang. Jan besluit dat het afgelopen moet zijn. Met Oudejaarsavond mag Jan Salie nog even aan tafel zitten, maar de volgende dag zal zijn vader hem wegsturen naar een hofje met oude van dagen.⁷⁴

Het verhaal *Jan, Jannetje en hun jongste kind* is een typisch voorbeeld van de verheerlijking van het verleden, namelijk de zeventiende eeuw. Wat Potgieter bedoelt te zeggen, is dat de nationale deugden van ons land in deze periode zijn ontstaan. Jan Salie, die de negentiende-eeuwse geest vertegenwoordigt, lijkt deze deugden te vernietigen. Maar zijn vader, dat wil zeggen het Nederlandse volkskarakter, besluit afstand te doen van deze 'Jan Salie' of de negentiende-eeuwse geest, waardoor Nederland weer de kans krijgt zich in positieve zin te ontwikkelen.

---

⁷¹ Potgieter, E.J., 'Jan, Jannetje en hun jongste kind'. In: E.J. Potgieter, *De werken*. Deel I (ed. Joh. C. Zimmerman), Haarlem 1908. Via http://dbnl.org/tekst/potg001proz01_01/potg001proz01_01_0001.php, p. 6.

⁷² Potgieter 1908, via http://dbnl.org/tekst/potg001proz01_01/potg001proz01_01_0001.php

⁷³ Bosch, B. van den, recensie over 'De geest van Jan Salie. Nederland in verval?' van M. Janse. Via: <http://historischhuis.nl/recensiebank/review/show/228>

⁷⁴ Peereboom, M., 'Potgieter en Pater over Nederland in de zeventiende eeuw. De burgerman en de estheet.' In: *Literatuur*, 10, Amsterdam 1993. Via http://dbnl.org/tekst/lit003199301_01/lit003199301_01_0035.php, p. 192-193.

2.6 Latere opvattingen over het volkskarakter

Anthonie Donker schreef in 1945 *Karakertrekken der vaderlandsche letterkunde*. Dit is een overzicht van de vaderlandse literatuurgeschiedenis, waarbij de nadruk ligt op de vraag in hoeverre een auteur of stroming uiting geeft aan de Nederlandse volksaard: 'De volksaard is als het ware het culturele DNA van de Nederlandse cultuur, en die natuurlijke aanleg manifesteert zich van generatie tot generatie in de kunst- en cultuuruitingen.'⁷⁵

In de twintigste eeuw verwijst men met de volgende termen naar de vroege negentiende eeuw: zelfgenoegzaamheid, middelmatigheid en huisbakkenheid. Kossmann (1987) wijst op een behoefte aan innerlijke harmonie en de daarmee samenhangende waarden: tolerantie, beheerstheid, orde en fatsoen.⁷⁶

3. Probleemstelling

René Wezel heeft aandacht geschonken aan het nationale aspect van de typebeschrijving. Zoals in het theoretisch kader al naar voren kwam, hangt het nationale karakter samen met bepaalde deugden en eigenschappen. Deze deugden werden in typebeschrijvingen vaak gekoppeld aan zowel mannelijke als vrouwelijke typen. Het lijkt mij interessant om in te gaan op de vraag hoe de typenbundels overeenstemmen met de theorie over het nationale volkskarakter en of ze hier ook vanaf wijken. Mijn onderzoeksvraag luidt als volgt:

Welke elementen uit het achttiende- en negentiende-eeuwse discours over het nationale karakter van de Nederlander zijn terug te vinden in negentiende-eeuwse typebeschrijvingen in de bundels *De Nederlanden* en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* en in hoeverre geven deze bundels een eigen wending aan dat discours?

Daarnaast heb ik nog een subvraag opgesteld, omdat ik benieuwd ben naar de representatie van vrouwelijke typen in de typebeschrijvingen. Deze subvraag luidt:

Hoe verhouden mannelijke en vrouwelijke typen zich tot elkaar wat betreft hun representatie van het volkskarakter?

---

⁷⁵ Leerssen, J., 'Tussen huiselijkheid en kosmopolitisme. De Nederlandse identiteit in Wolff en Dekens Sara Burgerhart.' In: Enenkel et al. 1999, p. 113.

⁷⁶ Krol, E., *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840*. Hilversum 1997, p. 15.

4. Methode

Voor het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag wil ik enkele typebeschrijvingen uit de bundels *De Nederlanden* en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* grondig onderzoeken door middel van close reading⁷⁷. Bij mijn analyse zal ik kijken naar de manier waarop het type wordt neergezet, zowel in uiterlijk als qua karakter. Met 'discours' bedoel ik de opvattingen over een bepaald onderwerp, in dit geval het volkskarakter, die verschillende vakgebieden kunnen hebben. Mijn subvraag wil ik gaan behandelen door een vergelijkend onderzoek tussen de mannelijke en vrouwelijke typen. Deze bevindingen zal ik toetsen opvattingen uit het discours.

Wat betreft *De Nederlanden* heb ik gebruik gemaakt van de herziene versie van Johan van Nieuwenhuizen uit 1963. De versie van de bundel *Nederlanders door Nederlanders geschetst* die ik geraadpleegd heb, is een fotomechanische herdruk uit 1979. Ik kies deze twee bundels omdat dit volgens Wezel de enige bundels zijn in Nederland die tot de nationale typencollectie behoren.⁷⁸

Omdat ik een goed overzicht wil krijgen van verschillende typen, kies ik uit elke bundel drie mannelijke typen en drie vrouwelijke. Daarnaast betrek ik 'De Nederlander' uit *Nederlanders door Nederlanders geschetst* bij de analyse, omdat deze typebeschrijving een soort algemene inleiding is op de rest van de typen en de tendens van de bundel weergeeft.

Uit *De Nederlanden* wil ik de volgende typen bij mijn analyse betrekken:

- De Scheveningse Visser (J.J.L. ten Kate)
- De Scheveningse Visvrouw (J.J.L. ten Kate)
- De Zakkendrager van Rotterdam (J.P. Hasebroek)
- Het Melkmeisje (J.P. Hasebroek)
- De Kruier van Amsterdam (Jacob van Lennep)
- De Hollandse Werkmeid (Jacob van Lennep)

---

⁷⁷ Deze methode wordt gekenmerkt door het nauwkeurig lezen van het tekstaanbod en beperkt zich tot de tekst als artefact, houdt in het algemeen geen rekening met de persoon van de auteur en is zeer voorzichtig met het betrekken van historische achtergronden in de analyse van het kunstwerk. In: P.J. Verkruisje et al., *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, 2002, 'close reading'.

http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0004.php#c078

⁷⁸ Wezel, R., 'Hoe nationaal is nationaal? De negentiende-eeuwse Nederlandse typebeschrijving in internationaal verband'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 3 (1996), p. 26.

Uit *Nederlanders door Nederlanders geschetst* ga ik de volgende typen analyseren:

- De Nachtwacht (N. Gerson)
- De Baker (H.H. Hageman Jr.)
- De Koopman (W.H. Warnsinck Bz.)
- De Schoolmatres (J.J.L. ten Kate)
- De Kantoorbediende (J.C. Kreukniet Jz.)
- De Kleedjesmaakster (Ferdinand Soep)
- De Nederlander (H.H. Hageman Jr.)

De door mij uitgekozen typen vallen in de categorie 'beroepen'. De beroepen in *De Nederlanden* behoren allemaal tot de lagere standen, maar de bundel *Nederlanders door Nederlanders geschetst* bevat ook enkele beschrijvingen van beroepen in hogere standen. Vandaar dat ik het type 'De Koopman', dat onder een hogere stand valt, ook in mijn analyse heb meegenomen.

Het verschil tussen de twee bundels is dat *De Nederlanden* zowel aandacht besteedt aan landelijke typen als typen uit de stad en dat *Nederlanders door Nederlanders geschetst* alleen stedelijke typen aan bod laat komen.⁷⁹

Ik heb bewust voor de (Scheveningse) visser en (de Scheveningse) visvrouw gekozen, omdat dit mij een goede mogelijkheid lijkt om te kijken wat het verschil is tussen de representatie van de man en de vrouw in dezelfde beroepsgroep en dezelfde streek.

In mijn selectie heb ik ook rekening gehouden met het feit dat ik diverse auteurs aan bod laat komen, om zo te voorkomen dat er een te eenzijdig beeld ontstaat. Daarbij heb ik bewust niet gekozen voor typebeschrijvingen van Hildebrand (Beets), omdat hij volgens Wezel de grenzen van het genre van de typebeschrijving regelmatig overschrijdt.⁸⁰ Dit leek mij lastig bij een analyse van willekeurige typebeschrijvingen, omdat je dan misschien te veel afwijkingen aantreft.

Wat ik verwacht aan te treffen als antwoord op mijn onderzoeksvraag, is dat er wel degelijk elementen uit het discours over het volkskarakter zijn terug te vinden in mijn corpus. Daarnaast denk ik dat er traditionele opvattingen over de representatie van de man en de vrouw naar voren komen. Zo verwacht ik dat de vrouw vaak op een voetstuk wordt geplaatst en wordt geïdealiseerd vanwege haar schoonheid en kuisheid.

---

⁷⁹ Wezel 1994, p. 279.

⁸⁰ Wezel 1994, p. 279.

Hier tegenover verwacht ik bij de man het beeld van de krachtige, stoere man aan te treffen, die hard werkt om brood op de plank te krijgen. Van de belangrijke deugden die worden gekoppeld aan het Nederlandse volkskarakter, zoals werkzaamheid en spaarzaamheid, denk ik dat ik ze zowel bij mannen als vrouwen tegenkom, omdat het meer algemene deugden zijn en niet specifiek toebehoren aan de man of de vrouw. Ik denk wel dat er typische mannelijke of vrouwelijke eigenschappen worden genoemd.

5. Analyse typebeschrijvingen

In dit hoofdstuk analyseer ik zes typen uit de bundel *De Nederlanden* en vervolgens zes typen uit *Nederlanders door Nederlanders geschetst*. Daarnaast bespreek ik uit de laatste bundel nog een extra type, namelijk 'De Nederlander', die beschouwd kan worden als de inleiding van de bundel.

5.1 Typebeschrijvingen De Nederlanden

De bundel *De Nederlanden* bestaat uit tweeënveertig typebeschrijvingen van acht verschillende auteurs. Van deze typen zijn er elf vrouwelijk en eenendertig mannelijk. De typen behoren voornamelijk tot de beroepen, maar er zijn enige uitzonderingen, zoals 'Het Lutherse Weesmeisje van 's-Gravenhage' en 'De Kolver'. Het is opmerkelijk dat veel typen aan een bepaalde stad of provincie gerelateerd zijn. Het lijkt alsof deze bundel de verscheidenheid en de eigenheid van de provincies en de provinciale karakters binnen Nederland wilde weergeven, maar tegelijkertijd vertonen de typen veel onderlinge overeenkomsten, wat kan wijzen op het nationale aspect.

Elke typebeschrijving is voorzien van twee afbeeldingen. De eerste illustratie is een soort overzichtsplaatje, waarop meerdere mensen te zien zijn. De andere afbeelding zit ongeveer in het midden van de beschrijving en laat het type in zijn geheel zien.

5.1.1 De Scheveningse Visser (J.J.L. ten Kate)

De Scheveningse visser wordt omschreven als een zoon van de oceaan; een amfibie. Het land is zijn stiefvader die hem verstoot en de zee is zijn moeder. Er wordt verteld hoe de visser als kind al een nauwe band had met de zee. Nu is het zijn dagelijkse bezigheid om vis te vangen, wat hij graag doet. Wat verder benadrukt wordt, is de band die de visser heeft met zijn vrouw en zijn kinderen. Zijn werkzaamheden worden beschreven als intensief.

Als hij klaar is met werken, kan hij een paar dagen rusten, maar ‘zijn hart is niet voor stille rust geschapen’, dus hij is snel weer op zee te vinden.⁸¹

De auteur geeft de volgende opsomming ten aanzien van het karakter van de Scheveningse visser: godsdienstig, eenvoudig, oprecht, hulpvaardig, moedig en menslievend. Doordat hij de bemanning eerst wil redden als er iets mis dreigt te gaan, wordt hij regelmatig zelf slachtoffer. De visser wordt hierdoor heroïsch neergezet, waarbij zijn opofferingsgezindheid wordt geprezen.

De typebeschrijving wordt afgesloten met een liedje van een Scheveningse zanger dat gaat over de visser en de verbintenis aan ‘Neêrlands moed en vlijt’. De afsluitende zin is dan ook: ‘Wat is het groot te zijn een kind van Nederland!’

Wanneer ik dit type koppel aan de theorie over het volkskarakter, kan ik opmerken dat eenvoud, vlijt, godsdienstigheid en menslievendheid eigenschappen zijn die zowel in de typebeschrijving als in de theorie genoemd worden. Ook wordt er verwezen naar huiselijkheid, wanneer de band met zijn familie genoemd wordt. Het heroïsche aspect, namelijk de opofferingsgezindheid van de visser, zou een verwijzing kunnen zijn naar de identificatie met helden uit de zeventiende eeuw.

5.1.2 *De Scheveningse Visvrouw (J.J.L. ten Kate)*

Deze schets van de visvrouw opent met een beschrijving van de omgeving van Scheveningen waarin de schrijver zijn liefde voor deze plaats duidelijk laat blijken door middel van metaforen, met daarbij een verwijzing naar de Griekse godin van de liefde, Aphrodite:

U danst als het ware de lommerige laan af en eensklaps ligt Scheveningen voor u. Het is de aanminnigheid zelf. Als een tweede Aphrodite schijnt het nog pas net uit de baren verzezen.

De auteur spoort de lezer aan om een huis, dat hij ‘kleine tempel van de vrede’ noemt, binnen te gaan. Dit is een duidelijke verwijzing naar huiselijkheid. Eerst omschrijft hij het interieur en dan geeft hij een beschrijving van de visvrouw, die hij duidelijk hoog heeft zitten: ‘de nachtegaal van dit rozenbos, de odalische van deze harem, de Eva van dit Eden...’⁸²

---

⁸¹ Ten Kate, ‘De Scheveningse Visser’. In: Hasebroek, J.P. et al., *De Nederlanden: Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen*, Den Haag 1963, p. 50.

⁸² Ten Kate, ‘De Scheveningse Visvrouw’. In: Hasebroek 1963, p. 20.

Wat betreft het uiterlijk van de visvrouw, besteedt de auteur aandacht aan de klederdracht: het mutsje met gouden spangen, 'dat blinkend gele lange jakje met karmijne bloempjes dat tot laag onder de boezem doorschenen is, die zich zedig in de plooiën van een donkerrode katoenen doek verborgen houdt, die zwarte boezelaar, staat dat alles niet schilderachtig?'

⁸³Alle visvrouwen dragen deze klederdracht. Dit wijst op het belang van de vaderlandse traditie.

De visvrouw wordt op een heroïsche manier verheerlijkt door de auteur: 'O, wie de Scheveningse visvrouwen ook maar enigszins beledigen of verachten durf, ik werp hem ridderlijk de handschoen voor de voet.'⁸⁴ Dit is een verwijzing naar het heroïsche discours in de negentiende eeuw.

De Scheveningse visvrouw beschikt over de volgende eigenschappen en deugden: mannelijke moed in een vrouwelijk hart, kuisheid, arbeidzaamheid, onuitputtelijke ijver, onafschrikbaarheid en onverwrikbaarheid. De werkzaamheden van de visvrouw op een dag worden beschreven als haar missie. Zij is onvermoeid, opgeruimd, vlijtig, spaarzaam en trots. Een negatief puntje aan de visvrouw en tegelijkertijd aan alle Scheveningers is het volgende: 'de Scheveningers hebben één zwak, één hartstocht: de snoepzucht!'⁸⁵

De beschrijving van de visvrouw eindigt met een typering van haar zondagse uiterlijk: klepperende groene muiltjes, hoog opgehaalde boezem, de armen gekruist.

Wat over het algemeen gezegd kan worden over de typebeschrijving van de Scheveningse visvrouw, is dat deze wordt verbonden aan huiselijkheid door de beschrijving van haar huis en interieur. Verder lijkt ze door haar moed en vlijt gelijk te zijn aan de man. Dit blijkt uit de omschrijving 'manlijker moed in een vrouwelijk hart'. Maar de beschrijving van haar zondagse uiterlijk is weer een duidelijke verwijzing naar haar vrouwelijkheid. Verder wordt er nog een typische vrouwelijke eigenschap genoemd die ik niet tegen ben gekomen in de theorie, namelijk kuisheid. Wat tot slot opvalt, is de snoepzucht die aangestipt wordt als 'zwakte'. Blijkbaar werd snoepzucht in die tijd gezien als iets dat echt niet door de beugel kon.

---

⁸³Ten Kate, 'De Scheveningse Visvrouw'. In: Hasebroek 1963, p. 20.

⁸⁴Ten Kate, 'De Scheveningse Visvrouw'. In: Hasebroek 1963, p. 20.

⁸⁵Ten Kate, 'De Scheveningse Visvrouw'. In: Hasebroek 1963, p. 22.

5.1.3 *De Zakkendrager van Rotterdam (J.P. Hasebroek)*

Werkelijk, in de hele menselijke maatschappij ken ik geen stand, die zo sprekend het denkbeeld van noeste vlijt uitdrukt en als het ware verpersoonlijkt, als die waartoe de zakkendrager van Rotterdam behoort.⁸⁶

In deze eerste zin van de typebeschrijving van de zakkendrager stipt de auteur de belangrijkste eigenschap van de Rotterdamse zakkendrager al aan, namelijk vlijt. Ten aanzien van zakkendragers wordt er een vergelijking gemaakt met mieren, omdat deze diertjes net zo arbeidzaam zijn als zakkendragers. De auteur beschrijft hoe de werkdag van zakkendragers begint. Er zit regelmaat in het werk, de zakkendragers werken zoals raderen van een machine. Buiten zijn werk is de zakkendrager echter niet automatisch.

Zakkendragers hebben nog iets van het genootschappelijke behouden, dat vroeger de grondslag van onze staats- en maatschappelijke huishouding uitmaakte. Ze vormen als het ware een broederschap.⁸⁷

Wat nog meer gezegd kan worden over de zakkendragers, is dat ze niet matig zijn, maar het zijn zeker geen dronkaards. Ze hebben een kloek uiterlijk, zijn trouw van hart en braaf van inborst.

De typebeschrijving van de zakkendrager eindigt met een spreuk: 'hoe zwaarder last op de schouder, hoe lichter last op het hart!' Wat ik hieruit opmaak is dat de zakkendrager gelukkig wordt van hard werken. De belangrijkste eigenschap van de zakkendrager die overeenstemt met de theorie over het Nederlandse volkskarakter is vlijt.

---

⁸⁶ Hasebroek, 'De Zakkendrager van Rotterdam'. In: Hasebroek 1963, p. 164.

⁸⁷ Hasebroek, 'De Zakkendrager van Rotterdam'. In: Hasebroek 1963, p. 165.

Afb. 1 De Zakkendrager van Rotterdam

5.1.4 *Het Melkmeisje (J.P. Hasebroek)*

Het melkmeisje wordt door de schrijver geprezen aan de hand van een verwijzing naar een figuur uit de klassieke oudheid: 'Ziet zij er niet fris uit? Als melk en bloed, een echte Galathea, zoals de ouden zeiden'.⁸⁸ Galathea was een zeenimf die bemind werd door de Cycloop Polyphemus.⁸⁹ Een vergelijking met een figuur uit de oudheid kwam ik eerder al tegen, namelijk bij de Scheveningse visvrouw.

Na deze verheerlijking van het melkmeisje verdedigt de schrijver haar ietwat grove uiterlijk, dat door haar zware werk nou eenmaal niet als 'een waspop' kan zijn. Vervolgens wordt er een uitspraak gedaan over haar innerlijk, in combinatie met een verwijzing naar het uiterlijk: 'Onschuld en reinheid blinken uit haar heldere duiveogen'.⁹⁰ Verder heeft het melkmeisje een vrolijk gezicht en een luchtige stap. Ze bezit over opgeruimdheid onder alle weersomstandigheden. Er wordt benadrukt dat niks haar uit haar doen kan brengen.

---

⁸⁸ Hasebroek, 'Het Melkmeisje'. In: Hasebroek 1963, p. 53.

⁸⁹ Ovidius, *Metamorphosen*, vertaald door M. d'Hane-Scheltema. Amsterdam 2009, p. 420.

⁹⁰ Hasebroek, 'Het Melkmeisje'. In: Hasebroek 1963, p. 54.

Het melkmeisje heeft volgens de auteur ook nog een leven naast haar werk. Op zondag is zij mooi en zwierig gekleed. De auteur besteedt veel aandacht aan het omschrijven van deze kleding. Ze heeft dan een eigenaardig 'boerinnehoedje' op, gouden ijzer om de glimmende wangen, een rood jak, een blauw damasten rok, een zwartzijden boezelaar, fluwelen schoenen, sneeuw witte kousevoetjes, een snoer van monsterachtige bloedkoralen om haar hals en een gouden vingerring. Daarnaast wordt er nog verteld dat het melkmeisje een 'vrijer' heeft: 'een heldere, frisse boerenknaap: korte lakense wambuis, fluwelen broek, grote zilveren schoengespens'.⁹¹

Een opvallend detail in deze beschrijving is dat het melkmeisje niet anoniem blijft, terwijl de meeste typen dat wel zijn. Het melkmeisje wordt aan het eind Maartje genoemd. Wanneer ze trouwt, is ze vrouw in plaats van een meisje en wordt de baas over de melkmeisjes. Dit is een verwijzing naar de al eerder genoemde huiselijkheid.

Wat ik uit deze beschrijving van het melkmeisje op kan maken, is dat ze gezien wordt als een mooi, sterk en vrolijk type dat onschuld en reinheid uitstraalt. Er is veel aandacht voor haar klederdracht en het leven naast haar werk, maar ook voor huiselijkheid, omdat ze straks gaat trouwen en dan voor het huishouden gaat zorgen. Wat ik opvallend vind, is dat ik in deze typebeschrijving niet echt duidelijke eigenschappen ben tegengekomen die overeenkomen met de theorie over het Nederlandse volkskarakter. Maar de huiselijkheid en aandacht voor klederdracht zijn wel aspecten die passen bij het nationale karakter. Tot slot komt de toon van deze typebeschrijving nogal luchtig op mij over.

---

⁹¹ Hasebroek, 'Het Melkmeisje'. In: Hasebroek 1963, p. 56.

Afb. 2 Het Melkmeisje

5.1.5 De Kruier van Amsterdam (Jacob van Lennep)

Wat in deze typebeschrijving allereerst aan bod komt, is een schets van het type van de echte Hollander vanuit het oogpunt van een buitenlander: een weldoorvoede burgerman met onbeweeglijke tronie, driedubbele kin, een dik hoofd, bedekt met pruik en punthoed, een korte broek, kuit- en schoengespen en de onmisbare lange pijp in de mond. In deze omschrijving klinkt enige ironie door.

Van Lennep wil echter een ander voorbeeld geven van een type dat staat voor onze natie, namelijk 'de enige man die in onze verbasterde eeuw nog de hoedanigheden verenigt die onze voorouders eer, achting en rijkdommen hebben doen verwerven: de kruier van Amsterdam'.⁹² Met deze uitspraak lijkt de auteur zich af te zetten tegen de Nederlander van nu; het verleden wordt door hem geïdealiseerd.

---

⁹² Van Lennep, 'De Kruier van Amsterdam'. In: Hasebroek 1963, p. 112.

De deugden van onze natie volgens Van Lennep zijn vlijt, bedaardheid, nauwkeurigheid, spaarzaamheid, zindelijkheid, matigheid en vooral eerlijkheid. Deze deugden zijn aanwezig bij de kruier en worden door de auteur puntsgewijs aangestipt en toegelicht:

- De kruier is *vlijtig*, maar men moet hem niet verwarren met de 'sjouwerman'. Hij is een deftige, fatsoenlijke burger. Boodschappen die hij krijgt, volbrengt hij direct.
- De kruier is *bedoord*. 'Hij draaft niet; hij loopt'. Hij wil niet buiten adem raken. Hij doet zijn plicht in stilte, behandelt meesters met bescheiden eerbied en dienstboden met terughoudende minzaamheid.
- De kruier is *nauwkeurig*: 'Hij is een man van de klok en op het afgesproken uur aanwezig, niet vroeger, maar ook niet later.'⁹³
- De kruier is *spaarzaam*, namelijk op zijn tijd, op zijn woorden en met zijn verdiensten. Hij doet geen nodeloze uitgaven. Verder draagt hij altijd dezelfde kleding, maar niet op zondag, wanneer hij naar de kerk gaat. Dan toont hij zich netjes uitgedost.
- De kruier is *zindelijk*. 'Zijn linnen bus is altijd helder.' Zijn gezicht is door de zon verschroeid en zijn handen zijn vereelt, maar nooit is een van beide zwart of onrein.
- De kruier is *matig*. 'Een dronken kruier is ondenkbaar.'⁹⁴ Niemand zou hem nog vertrouwen als hij betrappt zou worden op dronkenschap.
- Bovenal is de kruier *eerlijk*. Men stelt goed vertrouwen in de kruier.

Al met al is deze typebeschrijving niet alleen een ode aan de kruier van Amsterdam, maar ook aan de Nederlandse nationaliteit, omdat de eigenschappen van de Nederlander overeenkomen met die van de kruier. Dit blijkt ook uit de afsluitende regels: 'Ere de Hollandse geest! Ere de kruier!' Deze eigenschappen worden ook genoemd in de theorie over het volkskarakter.

---

⁹³ Van Lennep, 'De Kruier van Amsterdam'. In: Hasebroek 1963, p. 113.

⁹⁴ Van Lennep, 'De Kruier van Amsterdam'. In: Hasebroek 1963, p. 115.

5.1.6 *De Hollandse Werkmeid (J. van Lennep)*

Het type 'de Hollandse werkmeid' wordt door Van Lennep door middel van haar twee belangrijkste eigenschappen verbonden aan nationale deugden:

Ook zij heeft het recht op te treden als vertegenwoordigster van ons volkskarakter. Want in haar bedrijf biedt zij ons twee eigenschappen, die van oudsher onze natie eigen zijn geweest: werkzaamheid, zindelijkheid*.⁹⁵

Het doel van het werk van de werkmeid is om alles wat zij aanraakt een knap en helder voorkomen te geven. Zindelijkheid is bij de werkmeid eerder een gevolg van haar bestemming dan een aangeboren eigenschap. Van Lennep wijst de lezer op het belang van zindelijkheid in ons land, omdat vanwege het vochtige klimaat alles snel zou kunnen verrotten. Er volgt een vergelijking tussen Nederland en Frankrijk en Engeland. Nederland zou meer belang hechten aan reinheid in het huishouden, maar Engelsen en Fransen zouden meer bezig zijn met persoonlijke hygiëne dan de Nederlanders. Het is in principe duidelijk dat dit een uitstapje is in het stuk, maar toch geeft de auteur de structuur van de typebeschrijving helder weer door middel van een ingreep: 'Maar, teruggekeerd tot de werkmeid'.⁹⁶

Vervolgens komen de werkzaamheden van de werkmeid aan bod. De werkmeid zou haar werk eerst ervaren als plicht, later als hartstocht. Deze toelichting lijkt een soort verheerlijking van haar werk.⁹⁷

Over de klederdracht en het uiterlijk van de Hollandse werkmeid zegt de auteur het volgende: 'Met haar echte nationale blanke kornet, haar geruite boezelaar, de opgestroopte mouwen, de witte kousen en haar holsblokken*'.⁹⁸ Deze omschrijving verwijst naar het nationale aspect van de vaderlandse klederdracht.

---

⁹⁵ Van Lennep, 'De Hollandse Werkmeid'.

⁹⁶ Van Lennep, 'De Hollandse Werkmeid'. In: Hasebroek 1963, p. 32.

⁹⁷ Van Lennep, 'De Hollandse Werkmeid'. In: Hasebroek 1963, p. 32.

*holsblok=klomp. In: *WNT*.

<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M026209&lemma=holsblok>

⁹⁸ Van Lennep, 'De Hollandse Werkmeid'. In: Hasebroek 1963, p. 34.

Uit deze typebeschrijving maak ik op dat de schrijver positief tegen de Hollandse werkmeid aankijkt, omdat hij haar prijst en haar werkzaamheden verheerlijkt. Ook vertegenwoordigt de werkmeid twee belangrijke eigenschappen van de volksaard van de Nederlander, namelijk werkzaamheid en zindelijkheid. Opvallend is dat de auteur aangeeft dat de zindelijkheid bij de Hollandse werkmeid geen aangeboren eigenschap is, maar een gevolg van haar bestemming. Wat ik hieruit zou kunnen veronderstellen, is dat zindelijkheid bij de Nederlander ook geen aangeboren eigenschap is. Tot slot is er aandacht voor de klederdracht, waarbij de auteur letterlijk verwijst naar het nationale aspect: de 'echte nationale blanke kornet'.

5.2 Interpretatie typebeschrijvingen De Nederlanden

In deze interpretatie zal ik beschrijven wat mijn bevindingen waren bij het analyseren van de typebeschrijvingen in de bundel *De Nederlanden*. Er zijn verschillende aspecten aan te wijzen die overeenkomen met het discours over het volkskarakter. Ook ben ik punten tegengekomen ten aanzien van de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke typen.

De kruier van Amsterdam en de Hollandse werkmeid van Van Lennep zijn de duidelijkste voorbeelden van het representeren van deugden die terugkomen in het volkskarakter, maar eigenlijk stippen alle typebeschrijvingen wel enkele deugden aan.

In de typebeschrijving van de Scheveningse visvrouw wordt er verwezen naar huiselijkheid aan de hand van een beschrijving van haar huis. Verder wordt er gesteld dat moed een belangrijke eigenschap is bij zowel de Scheveningse visser als de visvrouw. Hierdoor krijgen de typen een heroïsch karakter, wat verwijst naar het discours over heldendom in de negentiende eeuw. Een opvallend punt in de omschrijving van de Scheveningse visvrouw is dat er gewezen wordt op een negatieve eigenschap, namelijk snoepzucht. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat spaarzaamheid werd gezien als een belangrijke deugd, want deze eigenschap staat als het ware tegenover snoepzucht.

Een terugkerend element in de typebeschrijvingen is de aandacht voor klederdracht. Bepaalde kledingstukken, zoals de boezelaar en de cornet, lijken symbool te staan voor de Nederlandse volksaard. Dit is een verwijzing naar het vasthouden van relictten, wat voor verbondenheid in de natie zou moeten zorgen.

Verder wil ik aanstippen dat er bij de kruier van Amsterdam sprake lijkt te zijn van een verheerlijking van het verleden, omdat hij wordt omschreven als ‘de enige man die in onze verbasterde eeuw nog de hoedanigheden verenigt die onze voorouders eer, achting en rijkdommen hebben doen verwerven’. Ook de zakkendrager van Rotterdam bevat een uitspraak met een verwijzing naar het verleden, namelijk: ‘Zakkendragers hebben nog iets van het genootschappelijke behouden, dat vroeger de grondslag van onze staats- en maatschappelijke huishouding uitmaakte’.

Dan wil ik nog vermelden dat er alleen in de typebeschrijving van de Hollandse werkmeid wordt gewezen op het vochtige klimaat en dat zindelijkheid daarbij van belang is. Er wordt echter niet gezinspeeld op de flegmatiek, die een belangrijk deel zou uitmaken van het Nederlandse volkskarakter.

Nu zal ik iets zeggen over verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke typen ten aanzien van het volkskarakter.

Over de zakkendrager wordt gezegd dat hij arbeidzaam en vlijtig is, net als de Scheveningse visvrouw. Blijkbaar werden aan mannen en vrouwen dezelfde eigenschappen worden toegekend.

De Scheveningse visvrouw en het melkmeisje vertonen overeenkomsten: hun beschrijvingen bevatten een verwijzing naar de klassieke oudheid, wat lijkt te betekenen dat ze geïdealiseerd werden. Verder beschikken ze allebei over de eigenschap opgeruimdheid. Deze eigenschap ben ik niet tegengekomen bij de mannelijke typen, dus het zou kunnen dat de deugd ‘opgeruimdheid’ als typisch vrouwelijk werd gezien. Daarnaast wordt de Scheveningse visvrouw verbonden aan kuisheid en het melkmeisje aan onschuld. Ook deze eigenschappen ben ik niet tegengekomen bij de mannen.

Zindelijkheid wordt kennelijk aan mannen en vrouwen toegekend, want ik kom deze deugd zowel bij de kruier van Amsterdam tegen als bij de Hollandse werkmeid. Opvallend hierbij is wel dat de eigenschap bij de werkmeid niet wordt gezien als aangeboren. Dit zou kunnen betekenen dat zindelijkheid ook niet een aangeboren eigenschap in het volkskarakter van de Nederlander, maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

Kortom: in de typebeschrijvingen in *De Nederlanden* zijn overeenkomsten te vinden met het discours over het volkskarakter, zoals de representatie van bepaalde deugden, verwijzingen naar huiselijkheid en heldendom en de aandacht voor klederdracht. Ook zijn er kleine aanwijzingen te zien voor een verheerlijking van het verleden.

Wat betreft het verschil tussen mannen en vrouwen, lijken er eigenschappen te bestaan die zowel op vrouwen als mannen betrekking te kunnen hebben (arbeidzaamheid, vlijt, zindelijkheid), maar er komen ook eigenschappen aan de orde die kunnen worden aangewezen als typisch vrouwelijk (opgeruimdheid, onschuld, kuisheid). Over het algemeen is de toon van de bundel vrij luchtig. Dit zou te maken kunnen hebben met de keuze van de auteurs, die al enig aanzien genoten, om voor een groot publiek te schrijven.

5.3 Typebeschrijvingen in *Nederlanders door Nederlanders geschetst*

De bundel *Nederlanders door Nederlanders geschetst* is een verzameling van tweeëntwintig typebeschrijvingen en bevat ook een inleidend stuk over 'De Nederlander'. Er hebben dertien verschillende auteurs bijgedragen aan deze bundel. In totaal gaan vijftien typebeschrijvingen over mannelijke typen, slechts drie bijdragen zijn gewijd aan vrouwelijke typen en de overige typebeschrijvingen schetsen een locatie en de mensen die hierbij horen, namelijk 'Een Departement enz.', 'De Amsterdamsche Kermis' en 'De gevangenen'.

Alle typebeschrijvingen worden voorafgegaan door twee illustraties: de ene afbeelding is een weergave van het type, volledig in beeld met soms daarnaast een ander persoon. De andere afbeelding geeft een bepaalde setting weer waarin je het type kunt aantreffen. Vervolgens is elke beginhoofdletter van de beschrijving verwerkt in een kleine afbeelding. Aan het eind van de typebeschrijving staat nog een kleine illustratie. De meeste illustraties zijn van de hand van J. Hilverdink en H.F.C. ten Kate, broer van de schrijver J.J.L. Ten Kate, die zowel bijdragen heeft geleverd aan *De Nederlanden* als *Nederlanders door Nederlanders geschetst*.⁹⁹

5.3.1 *De Nachtwacht (N. Gerson)*

De opening van deze typebeschrijving begint met een stuk over de roep van de nachtwacht en over het gegeven dat de nachtwacht kinderen schrik aanjaagt. Het begin van het stuk lijkt op een verhaal, waarin de ik-persoon vertelt hoe hij als kind eens de nachtwacht opwachttte en gedag zei.

Wat mij opvalt in dit stuk is de vergelijking met het vrouwelijke geslacht:

---

⁹⁹ Brown, H., *De Nederlanden. Met 168 gravuren van den Heer Henry Brown*. Den Haag 1980,

Alhoewel de nachtwacht nu geen monster van verschrikking is, moet men juist niet denken, omdat hij in de woordenboeken als vrouwelijk is opgegeven, dat het een wezen is tot de zwakkere kunne of het schoone geslacht behorende; neen, het is een man voorzien van hoofd handen. enz.¹⁰⁰

Hier wordt dus min of meer beweerd dat vrouwen gelijk staan aan de 'zwakkere kunne' en het 'schoone geslacht'. Er lijkt hier sprake te zijn van een traditionele opvatting, waarbij de vrouw staat voor 'zwak' en de man voor 'krachtig'.

Het uiterlijk van de nachtwacht wordt als volgt omschreven:

gekleed in een langen blaauwen schanslooper, dragende eene lange broek van dezelfde kleur, eene karmoetsmuts op het hoofd, een rooden bonten doek om den hals, hooge schoenen met lederen riemen aan de voeten, meestal met een kort eindje pijp in den mond [...] verder voorzien van zijdgeweer, paternosters, touwtjes en koorden, eenen zak [...], een hengeltuig [...], dragende een ratel of klepper in de rechterhand.¹⁰¹

Hier is sprake van nauwkeurige aandacht voor elk afzonderlijk kledingstuk en elk attribuut van de nachtwacht. Dit heeft zeer waarschijnlijk te maken met het nationaliserende aspect van klederdracht, wat volgens Koolhaas-Grosfeld inhoudt dat men zich wil vasthouden aan bepaalde relictten die ons identificeren met onze natie, zoals ik al eerder aangaf in het theoretisch kader.

De hoofdvereisten voor de ambt van de nachtwacht zijn: bewijzen van goed gedrag, losse arm, vlugge benen, tegenwoordigheid van geest en grove stem. Omdat het een mannelijk beroep is, neem ik aan dat de auteur deze eigenschappen ook als typisch mannelijk beschouwt. De auteur benadrukt verder nog dat een nachtwacht enige mate van trots moet hebben, omdat men op hem vertrouwt.

Er wordt nog verteld hoe de nachtwacht van Amsterdam afwijkt van de andere nachtwachten: die van Amsterdam waarschuwt met een ratel, andere nachtwachten hebben meestal een klepper. Naast het feit dat de nachtwacht roept, zingt hij ook.

---

¹⁰⁰ Gerson, 'De Nachtwacht'. In: Hageman Jr. H.H., *Nederlanders door Nederlanders geschetst*, Amsterdam 1979, p. 10.

¹⁰¹ Gerson, 'De Nachtwacht'. In: Hageman Jr. 1979, p. 11.

De auteur vertelt tot slot nog dat hij, nu hij ouder is, anders naar de nachtwacht kijkt dan als kind. Hij is nu niet meer bevreesd, maar heeft respect voor hem. Hij ziet hem als de man 'op wien wij ons gedurende de duisternis geheel verlaten'.¹⁰² Dit is een verwijzing naar het heroïsche aspect van het volkskarakter.

Het beroep van de nachtwacht lijkt geschikt te zijn voor een statige en krachtige man met een luide stem, die er trots op is dat hij het volk mag beschermen tegen onheil. Verder wordt zijn kleding uitgebreid omschreven, wat kan duiden op het belang van het vasthouden aan relictten die ons nationaliteitsbesef vergroten.

Afb. 3 De Nachtwacht

5.3.2 De Baker (H.H. Hageman Jr.)

'De baker' wordt ingeleid door de beschrijving van een geboorte en wat de rol van de baker hierbij is: 'Eene slechts is er in huis, die het geheel koel en kalm aanziet, en alleen berekent hoeveel haar deze gebeurtenis wel zoo wat kan opbrengen. Deze eene is de baker.'¹⁰³

¹⁰² Gerson, 'De Nachtwacht'. In: Hageman Jr. 1979, p. 15.

¹⁰³ Hageman Jr., 'De Baker'. In: Hageman Jr. et al. 1979, p. 25.

Het beroep van de baker wordt beoefend door vrouwen tussen de dertig en vijftig jaar, soms ouder. Ze zijn eenvoudig gekostumeerd, 'en *cornette*, met een naar omstandigheden wit, gekleurd of bont boezelaar'. De karakteromschrijving van de baker is niet echt lovend:

Zoo is de baker meestal heerszuchtig, waanwijs en trotsch op hare ondervinding van jaren herwaarts[...] bovendien nieuwsgierig, snoepziek, enkele malen ook diefachtig.¹⁰⁴

Vervolgens vertelt de auteur dat de baker ook vlijend kan zijn; een paar dagen lang is zij handelbaar, zachtaardig, voorkomend, belangstellend. Er wordt wel benadrukt dat men geen hartelijkheid en geen gehechtheid voor het kind moet verwachten. De baker ziet het kind als een werktuig. Handigheid en soliditeit zijn kenmerkend aan de baker. Ook bezit ze veel kennis, bijvoorbeeld over wat schadelijk is voor moeder of kind en hoe je verschillende kwaaltjes moet verhelpen.

Wanneer de baker klaar is met haar werk, gaat ze naar haar eigen kinderen. Een baker is meestal weduwe. Als er geen werk is, is ze naaister of heeft ze een winkeltje. Maar als zij haar werk als baker tijdelijk niet kan uitoefenen, moet zij in armoede leven en daar wordt haar humeur niet beter van. De auteur vraagt zich tot slot af waar de lieve, hartelijke baker gebleven is.

Over het algemeen bestaat er een vrij kil en negatief beeld van de baker. Ze moet vooral bekwaam zijn en de leiding kunnen nemen. De baker komt niet over als een typische vrouw, omdat ze niet geprezen wordt om haar schoonheid en deugdzaamheid, maar wordt gekenmerkt door eigenschappen als heerszuchtig en waanwijs. Aan de andere kant wordt ze wel gezien als 'onmisbaar'. Iets wat ik ook al eerder ben tegengekomen, is de snoepzucht als slechte eigenschap. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de waarde die men hecht aan de eigenschap 'spaarzaam'. Het lijkt alsof de auteur van deze typebeschrijving terugverlangt naar het verleden, wanneer de baker nog hartelijk was.

---

¹⁰⁴ Hageman Jr., 'De Baker'. In: Hageman Jr. et al. 1979, p. 27.

5.3.3 De Koopman (W.H. Warnsinck Bz.)

Het stuk over de koopman opent met een inleidend verhaal over de wereldhandel en de positie van Nederland en Spanje hierin. Het is een soort historische beschrijving. Er wordt verteld over Karel V en zijn opvolger Philips II. De auteur veronderstelt dat Nederland een geschikte ligging heeft voor handel en scheepvaart. Ook wordt er verteld over de Tachtigjarige oorlog en over de overwinning voor Nederland.¹⁰⁵

Daarna vertelt Warnsinck over 'het eigenaardige van het karakter des volks'. Over het karakter van de koopman bestaat volgens hem een misverstand:

Volgens deze verkeerde denkbeelden en begrippen, uit onkunde en vooroordeel gesproken, zou de Nederlandse koopman, in geheel zijn bedrijf en in zijn doen en laten, niet slechts geheel en alléén door zucht tot winstbejag worden gedreven, maar zelfs afkeerig zijn van alles wat daarmede regtstreeks in verband staat'.¹⁰⁶

De koopman zou 'bekrompen van begrip en denkbeelden' zijn, maar deze opvatting ligt volgens de auteur aan de oppervlakkigheid van de beoordelaars. Het stereotype van de koopman wordt afgebeeld naast een geldkist en met gevulde geldzakken, terwijl hij een pijp rookt en de voordeligste wisselkoersen berekent.

Het juiste beeld van de koopman beschrijft de auteur als volgt: 'Vlijtbetoon en werkzaamheid kenschetsen den Nederlandschen koopman inzonderheid, even als orde in zijne zaken, en stiptheid in het naarkomen van aangepane verbindtenissen'.¹⁰⁷

Hier komen de eerder genoemde eigenschappen vlijt en werkzaamheid weer naar voren.

Vervolgens wordt de Nederlandse koopman vergeleken met kooplieden uit andere landen. Zo zou de Nederlandse koopman veel weten over staat- en letterkunde, wetenschappen en 'schoone kunsten'.

De auteur benadrukt nogmaals dat vreemdelingen vaak een verkeerd beeld hebben van de koopman en dat ze vaak niet beseffen hoe belangrijk het beroep is, want veel beroepen staan in relatie tot de handel.

Tot slot verdedigt de schrijver de handel door te verwijzen naar de bloei van de oude wereldstaten en hoe Nederland zich stand hield:

---

¹⁰⁵ Warnsinck Bz., 'De Koopman'. In: Hageman Jr. et al. 1979, p. 33-34.

¹⁰⁶ Warnsinck Bz., 'De Koopman'. In: Hageman Jr. et al. 1979, p. 36.

¹⁰⁷ Warnsinck, 'De Koopman'. In: Hageman Jr. 1979, p. 36-37.

maar wat dit kleine plekje gronds, aan de baren ontwoekerd, onder hooger hoede, staande hield en staande moet blijven houden, is niets anders dan koophandel, gevoerd met eenen nijveren, voorzigtigen en spaarzamen geest [...] ¹⁰⁸

Wat gezegd kan worden over de koopman, is dat het een van de weinige typen is waarbij een uitstapje wordt gemaakt naar het buitenland. Daarnaast doet deze beschrijving denken aan een hoofdstuk uit een geschiedenisboek, omdat er meerdere keren wordt verwezen naar historische feiten. De eigenschappen die volgens de auteur bij de koopman horen zijn vlijt en werkzaamheid. Deze eigenschappen zijn blijkbaar belangrijk, want ik ben ze al eerder tegengekomen in *De Nederlanden*, namelijk bij 'De Scheveningse visser', 'De Scheveningse visvrouw', 'De Zakkendrager van Rotterdam' en 'De Hollandse Werkmeid'.

5.3.4 *De Schoolmatres (J.J.L. Ten Kate)*

De beschrijving van de schoolmatres begint meteen met een huldinging aan haar adres: '[...]en wend veel liever de half verblinde oogen tot die huldewaardigste aller monarchinnen'.¹⁰⁹ De verering bevat ook een vergelijking met een vrouwelijke held in de literatuur, over wie ik al wat vertelde in het theoretisch kader, namelijk Kenau Hasselaar: 'die ik, in spijt van haar verbazenden zijzak en immer daauwende snuifneus nog tegen geen twintig Kenau-Hasselaars met een gants regiment Amazonen in de weegschaal leg.'¹¹⁰ Hiermee bedoelt de auteur dat hij de schoolmatres tot veel meer in staat acht dan de moedige Kenau Hasselaar, waardoor ze wel heel moedig overkomt. Hier is dus sprake van een heroïsche verwijzing.

Het karakter van de schoolmatres wordt als volgt omschreven:

De matres is verstandig en beredeneerd [...]; bovendien heeft de gestadige omgang met kinderen haar geduld gedurende een reeks van jaren zoo verfijnd en gelouterd, dat de twist in haar hart geen enkel plekje kan vinden om wortel te schieten'.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Warnsinck, 'De Koopman'. In: Hageman Jr. 1979, p. 40.

¹⁰⁹ Ten Kate, 'De Schoolmatres'. In: Hageman Jr. 1979, p. 41.

¹¹⁰ Ten Kate, 'De Schoolmatres'. In: Hageman Jr. 1979, p. 41.

¹¹¹ Ten Kate, 'De Schoolmatres', In: Hageman Jr. 1979, p. 43.

Hier wordt eigenlijk gezegd dat de matres zeer geduldig is. Verder wordt er nog aan toegevoegd dat ze onvermoeibaar is en dat ze gehuwd is.¹¹²

Het uiterlijk van de schoolmatres beschrijft de auteur op een directe manier en niet heel vleidend: 'Zij is breed en dik: een gevolg van het zittend leven'. Verder vertelt hij dat haar kleding stemmig en deftig is: het ouderwetse kapje (een soort van tulband) met daaromheen een strook en een gewatteerde zwarte, zijden ondermuts. Ze heeft grijze lokken, waarvan de uiterste grenzen met een dun laagje sneeuwwit poeder zijn bestrooid. Haar gewaad is meestal donker met paarse bloemetjes en ruim geplooid, vooral om de brede heupen en hangt tot op de statige muilen.¹¹³

Afb. 4 De Schoolmatres

Nadat de auteur heeft toegelicht waarom hij vol lof is over schoolmatres, zegt hij iets over haar levensloop. Vervolgens spreekt hij tot in detail over haar dagelijkse werkzaamheden: het voeren van de kanaries, het reinigen van het schoolbord, het schikken van de banken, het controleren van de letterhokjes en het pakken van de boekenmand.

---

¹¹² Ten Kate, 'De Schoolmatres'. In: Hageman Jr. 1979, p. 43.

¹¹³ Ten Kate, 'De Schoolmatres'. In: Hageman Jr. 1979, p. 43.

Wat ik opmerkelijk vind, is dat er aandacht wordt besteed aan het idee van de schoolmatres om snoepzucht tegen te gaan. Snoepzucht werd in andere typebeschrijvingen al genoemd als negatieve eigenschap. Het idee van de matres houdt in dat ouders hun kind een cent meegeven die ze inleveren bij de matres. Zij geeft het kind dan een gezond koekje en het geld doet ze in een spaarpot. Van het gespaarde geld koopt de matres boekjes en het meest gehoorzame kind kan dan als prijs een boekje ontvangen.

Over het algemeen kan de schoolmatres worden omschreven als een verstandig en geduldig iemand voor wie de auteur veel respect heeft. Ze wordt neergezet als een soort heldin.

5.3.5 *De Kantoorbediende (J. C. Kreukniet)*

Na een korte inleiding over verschillende standen in de maatschappij introduceert de auteur de kantoorbediende en beschrijft diens uiterlijk:

Begeert gij hem ook te kennen, lezer! luister, of liever, lees dan. Een knap opgeschoten ventje, dat
De kinderschoenen nauw ontwassen,
Daar heên gaat over 's Heeren straat;
met eenen hoed, nu hoog, dan laag, nu breed, dan spits op het hoofd; een jasje of rok met
grootte knopen, strak aan het ligchaam gespannen; een stijf neêrwaarts getrokken pantalon,
door welks pijpen ik de magere knieën heen kon zien, en stoffen laarzen aan de voeten.¹¹⁴

De auteur geeft aan dat er verschillen bestaan tussen de kantoorbediende van toen en die van nu. De verdiensten waren even 'schraal', maar de kantoorbediende van toen leefde meer met mate en die van nu is 'op bijna alle plaatsen van publieke vermaken aanwezig.'¹¹⁵

Een ander verschil dat de auteur aankaart heeft te maken met de aanwezigheid van vrouwen: 'Zelfs gaat dit zoo verre, dat men tegenwoordig jonge dames de kantoorwerkzaamheden verrigten ziet.'¹¹⁶ Deze uitspraak sluit aan bij de informatie uit het theoretisch kader, waar naar voren kwam dat men het ongepast vond dat vrouwen werkten.

---

¹¹⁴ Kreukniet, 'De Kantoorbediende'. In: Hageman Jr. 1979, p. 162.

¹¹⁵ Kreukniet, 'De Kantoorbediende'. In: Hageman Jr. 1979, p. 162.

¹¹⁶ Kreukniet, 'De Kantoorbediende'. In: Hageman Jr. 1979, p. 163.

De auteur laat zich niet echt positief uit over de kantoorbediende, maar haalt hem ook niet helemaal naar beneden. Hij schetst eerst zijn negatieve kanten, maar vervolgens komt de kantoorbediende toch in een positiever daglicht te staan, doordat de auteur de negatieve punten wat afzwakt. De klerk is volgens hem wel ijverig en vlijtig, maar alleen in het bijzijn van de baas.

De schrijver sluit af met de volgende woorden: ‘Gij zijt nuttige leden der maatschappij, want, wat toch zouden de patronen doen, waart gij er niet.’¹¹⁷ En: ‘Zie daar u gegispt en geprezen!’¹¹⁸ Samengevat wordt het type ‘de kantoorbediende’ gedeeltelijk positief en gedeeltelijk negatief afgebeeld met daarbij enig verlangen naar het verleden.

5.3.6 De Kleedjesmaakster (Ferdinand Soep)

Opvallend aan de typebeschrijving van de kleedjesmaakster is dat deze specifiek gericht is aan vrouwelijke lezers: ‘Lezeressen van de *Nederlanders door Nederlanders geschetst!* –(wel te verstaan, zoo die Nederlanders lezeressen hebben)’.¹¹⁹

De auteur maakt aan het begin duidelijk dat er een onderscheid bestaat tussen de naaister in het algemeen en de ‘Dames-kleedjesmaakster’ in het bijzonder. Daarnaast twijfelt hij aan de veronderstelling dat de kleedjesmaakster oorspronkelijk Nederlands is.

Dit stuk bevat algemene uitspraken over werkende vrouwen: ‘De vrouw is niet geschapen voor een beroep. [...] de vrouw werd bestemd alleen, om *moeder* te zijn’.¹²⁰ Dit citaat komt overeen met de opvattingen uit de negentiende eeuw, die ik in het theoretisch kader al schetste. De man zou echter wel zijn geschapen om te werken: ‘gij zult in het zweet uws aanschijns uw brood eten’.¹²¹

De auteur acht de kleedjesmaakster hoog in waarde, omdat ze haar werk gedwongen doet en niet uit liefde voor het vak, maar dit laat zij niet merken. De kleedjesmaakster heeft nog een ‘jeugdigen leeftijd’ en is nog niet klaar voor het huwelijk. Het beroep van kleedjesmaakster is volgens de auteur geen beroep waar men voor in de wieg wordt gelegd.

---

¹¹⁷ Kreukniet, ‘De Kantoorbediende’. In: Hageman Jr. 1979, p. 167.

¹¹⁸ Kreukniet, ‘De Kantoorbediende’. In: Hageman Jr. 1979, p. 167.

¹¹⁹ Soep, ‘De Kleedjesmaakster’. In: Hageman Jr. 1979, p. 57.

¹²⁰ Soep, ‘De Kleedjesmaakster’. In: Hageman Jr. 1979, p. 58.

¹²¹ Soep, ‘De Kleedjesmaakster’. In: Hageman Jr., p. 58.

De auteur verontschuldigt zich dat hij misschien te gemoedelijk is voor het schrijven van een typebeschrijving en geeft als excuus dat hij geen handboek heeft kunnen raadplegen. Vervolgens maakt de auteur een uitstapje naar een verhaal, namelijk de 'aandoenlijke geschiedenis eener kleedjesmaakster'. Het verhaal gaat over een sergeant die de dochter van de predikantsweduwe trouw belooft. Ze krijgen kinderen. De man sterft door een verslechterde toestand na zijn veldtochten. De vrouw sterft later en de dochter blijft als wees achter. Ze werkt als kleedjesmaakster en verdient weinig. Daarnaast kan ze ook zingen, maar ze leeft liever in afzondering. De clou van het verhaal is dat men zich altijd moet bedenken dat je niet voor kleedjesmaakster in de wieg wordt gelegd. De auteur spoort de lezeressen tot slot aan de kleedjesmaakster goed te betalen.

Deze typebeschrijving is niet zozeer gericht op eigenschappen van de kleedjesmaakster, maar het is meer een betoog over het beroep.

5.3.7 De Nederlander (H.H. Hageman Jr.)

'De Nederlander' dient als een inleiding waarin de auteur graag iets wil zeggen over het nationale karakter van de Nederlander in het algemeen. Hij wil geen lofredenaar zijn en geen berisper, dat wil zeggen: hij prijst de Nederlander niet in alles, maar laakt haar ook niet.

De auteur laat zich positiever uit over de Nederlander van vroeger dan over die van nu: de vroegere Nederlander bezat moed, volharding en veerkracht. Toen gaf Nederland de toon aan, nu (in 1842) danst de Nederlander naar Franse of Engelse pijpen.

Het volkskarakter van toen blijft echter stand houden, met als belangrijke eigenschappen: eerlijkheid, rechtschapenheid, goede trouw, menslievendheid en gehechtheid aan zijn land. Volgens de auteur ligt de achteruitgang van de Nederlander aan het feit dat we minder vertrouwen op de steun van godsdienst. Hij vindt dat de Nederlander weer moet teruggaan naar het geloof, dan zal het karakter gezuiverd worden. Een belangrijk motto dat de auteur verkondigt is: 'God is met ons!'

Deze typebeschrijving die tevens dient als inleiding geeft als het ware de strekking van de hele bundel weer en is nogal somber van toon, maar er spreekt wel hoop uit.

5.4 Interpretatie typebeschrijvingen Nederlanders door Nederlanders geschetst

Wat ik hier zal bespreken, zijn de punten in de typebeschrijvingen uit *Nederlanders door Nederlanders geschetst* die overeenkomen met het discours over het volkskarakter. Ook zal ik iets zeggen over de verhouding tussen mannen en vrouwen.

‘De Nederlander’ is een soort inleiding van de bundel en zou de toon van de bundel moeten aangeven. De auteur laat doorschemeren dat er een verlangen naar het verleden bestaat, wat ook terug te zien is bij ‘De Kantoorbediende’. Het volkskarakter van vroeger is nog wel in stand gebleven, met als belangrijkste eigenschappen eerlijkheid, recht-schapenheid, goede trouw, menslievendheid en gehechtheid aan zijn land. Volgens de auteur zou men weer moeten gaan vertrouwen op het geloof. Verwijzingen naar het geloof ben ik echter niet letterlijk tegengekomen in andere typebeschrijvingen.

Bij de schoolmatres en de nachtwacht wordt verwezen naar het heroïsche discours. De schoolmatres wordt vergeleken met de heldin Kenau Hasselaar en de nachtwacht wordt gezien als de persoon op wie iedereen vertrouwt.

Bij verschillende typen, namelijk de nachtwacht, de schoolmatres en de kantoorbediende, is er een nauwkeurige aandacht voor klederdracht op te merken. Dit werd gezien als een nationaliserend aspect.

Een voorbeeld van een type waarbij belangrijke deugden worden aangestipt, is de koopman. Hier komen vlijt en werkzaamheid naar voren. Deze deugden zijn terug te vinden in het discours over het volkskarakter.

Ten aanzien van de opvattingen over de verhouding tussen mannen en vrouwen kan ik een aantal punten noemen.

Allereerst wordt er in de beschrijving van de nachtwacht een vergelijking met de vrouw gemaakt, omdat het woord ‘nachtwacht’ grammaticaal vrouwelijk zou zijn. Er wordt benadrukt dat de vrouw toch echt tot het zwakke en schone geslacht behoort. Hier tegenover staat blijkbaar het beeld van de krachtige, misschien wat minder mooie man.

Daarnaast is baker is het enige voorbeeld van een vrouwelijke typebeschrijving waarin het type vrij negatief wordt afgeschilderd. Het lijkt erop dat de auteur terugverlangt naar de vroegere baker, die wel vriendelijk was. Ook komt de snoepzucht als negatieve eigenschap aan de orde, die ik al tegenkwam in *De Nederlanden*.

Bij de kleedjesmaakster komt er een uitspraak aan bod die suggereert dat een vrouw niet hoort te werken. Deze uitspraak komt overeen met opvattingen die ik ben tegengekomen in de theorie.

Over het algemeen is er in deze bundel vooral sprake van een verheerlijking van het verleden. Verder is er aandacht voor klederdracht, komen er verwijzingen in voor naar het heldendom en er worden deugden aangestipt. Wat betreft de uitspraken die iets zeggen over de verhouding tussen mannen en vrouwen, wordt de vrouw soms als 'zwak' of niet hartelijk neergezet en soms juist als heldin, maar over het algemeen vind ik de beschrijvingen minder idealiserend dan in *De Nederlanden*.

Wat ik tot slot nog over de typebeschrijvingen in de gehele bundel wil opmerken, is dat het meer lijkt te gaan om de context en de geschiedenis van de typen dan om de karaktertrekken, zoals dat in *De Nederlanden* het geval is. In de typebeschrijvingen van de koopman en de kleedjesmaakster zie ik bijvoorbeeld een historisch overzicht en een betoog. De bundel is ook wat somber van aard, wat veroorzaakt wordt door de hang naar het verleden, een element dat bij de baker, de kantoorbediende en de Nederlander letterlijk wordt aangestipt. Dit gegeven stemt overeen met het tijdsbeeld rond 1840, waarin men in een crisis verkeerde. Potgieter schreef in deze tijd het korte verhaal *Jan, Jannetje en hun jongste kind*, waarin hij de geest van negentiende eeuw vervloekte en een duidelijk verlangen naar de zeventiende eeuw uitdrukte.

Conclusie

Na het schetsen van een theoretisch kader en de analyse van de typebeschrijvingen, ben ik nu toegekomen aan het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Mijn onderzoeksvraag was:

Welke elementen uit het achttiende- en negentiende-eeuwse discours over het nationale karakter van de Nederlander zijn terug te vinden in negentiende-eeuwse typebeschrijvingen in de bundels *De Nederlanden* en *Nederlanders door Nederlanders geschetst* en in hoeverre geven deze bundels een eigen wending aan dat discours?

Naar aanleiding van mijn analyse van de typebeschrijvingen in de twee bundels, kan ik de volgende elementen aanwijzen die overeenkomen met het achttiende- en negentiende-eeuwse discours over het nationale karakter van de Nederlander:

- (1) Representatie van nationale deugden
- (2) Verwijzingen naar huiselijkheid
- (3) Verwijzingen naar het heroïsche discours
- (4) Aandacht voor klederdracht
- (5) Verheerlijking van het verleden

Allereerst zal ik deze elementen bespreken. Vervolgens zal ik iets zeggen over de eigen wending van de bundels. Daarna zal ik mijn subvraag beantwoorden.

Ad (1) De Nederlandse nationaliteit in negentiende-eeuwse typebeschrijvingen wordt vooral gerepresenteerd aan de hand van deugden en eigenschappen die gekoppeld zijn aan de verschillende typen. De eigenschappen die het vaakst genoemd werden, zijn arbeidzaamheid, ijver, vlijt, zindelijkheid, spaarzaamheid, onvermoeibaarheid en opgeruimdheid. Deze eigenschappen stemmen overeen met het discours over het volkskarakter. In de bundel *Nederlanden* wordt meer aandacht besteed aan de representatie van bepaalde deugden dan in *Nederlanders door Nederlanders geschetst*.

Ad (2) Het element huiselijkheid wordt een aantal keer genoemd, onder andere bij de beschrijving van het huishouden van de Scheveningse visvrouw. Huiselijkheid wordt vaak gekoppeld aan vrouwelijke typen.

Ad (3) Een verwijzing naar het heroïsche discours is te vinden bij de schoolmatres, die wordt vergeleken met een heldin uit de geschiedenis, namelijk Kenau Hasselaar.

Ad (4) De aandacht voor klederdracht komt bij het merendeel van de typen aan bod, waarbij ik bepaalde kledingstukken, zoals 'kornet' en 'boezelaar', een paar keer zie terugkeren. De aandacht voor klederdracht zou moeten bijdragen aan het nationaliteitsbesef.

Ad (5) De verheerlijking van het verleden, om specifiek te zijn de zeventiende eeuw, komt vooral aan de orde in *Nederlanders door Nederlanders geschetst*, bijvoorbeeld door de kantoorbediende van vroeger positiever af te schilderen dan die van nu. Hierdoor krijgt de bundel een sombere toon. Potgieters *Jan, Jannetje en hun jongste kind* past precies bij dit tijdsbeeld. De bundel *De Nederlanden* is echter luchtiger van toon en legt de nadruk op de nationale deugden van de typen. Dit zou te maken kunnen hebben de auteurs in *De Nederlanden*, die misschien meer wilden inspelen op wat het publiek wilde.

Wat betreft de vraag in hoeverre de bundels een eigen wending geven aan het discours, kan ik opmerken dat er aardig wat overeenkomsten zijn te vinden. Maar er zijn ook kenmerken aan te wijzen die ik niet tegenkom in het discours, zoals de snoepzucht. Waarschijnlijk moest de verwijzing naar snoepzucht als negatieve eigenschap het belang van spaarzaamheid aangeven.

Ook kom ik in het discours over het volkskarakter geen verwijzingen naar de klassieke oudheid tegen. Wel werd er vaak teruggegrepen naar het verleden, maar dan naar de zeventiende eeuw.

Een element uit het discours van het volkskarakter dat vrij belangrijk leek, maar nauwelijks benoemd wordt in de typebeschrijvingen, is de flegmatiek in samenhang met het klimaat. Alleen bij de Hollandse werkmeid wordt er gesproken over het vochtige klimaat van Nederland.

Tot slot zal ik mijn subvraag beantwoorden. De subvraag die ik had opgesteld, was:

Hoe verhouden mannelijke en vrouwelijke typen zich tot elkaar wat betreft hun representatie van het volkskarakter?

Over de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke typen kan ik een aantal dingen zeggen. Sommige karaktereigenschappen kwam ik alleen tegen bij vrouwelijke typen, zoals onvermoeibaarheid, opgeruimdheid, onschuld en kuisheid. Deze eigenschappen zouden geduid kunnen worden als typisch vrouwelijk. Andere eigenschappen kwamen zowel voor bij mannen als vrouwen, zoals vlijt, spaarzaamheid en werkzaamheid. Ik ben echter geen 'typisch' mannelijke eigenschappen tegengekomen in de door mij behandelde typen.

Wat mij verder opviel, is dat de vrouwelijke typen niet alleen maar worden geprezen en geïdealiseerd, zoals ik verwacht had. Er wordt soms ook op hun negatieve punten gewezen. Een voorbeeld hiervan is de baker, die vrij negatief wordt omschreven.

De typebeschrijvingen bevatten ook uitspraken die aansluiten bij de theorie. In 'De Kleedjesmaakster' wordt bijvoorbeeld gezegd dat een vrouw niet is geschapen om een beroep uit te oefenen, maar om moeder te zijn. Deze opvatting komt overeen met het negentiende-eeuwse tijdsbeeld.

Zoals ik al eerder aangaf, zijn vrouwelijke typen vaak gekoppeld aan huiselijkheid. Een voorbeeld daarvan is de beschrijving van het huis van de Scheveningse visvrouw. Tegelijkertijd werden vrouwelijke typen ook wel omschreven als heldinnen, bijvoorbeeld de schoolmatres, die wordt vergeleken met de heldin Kenau Hasselaar.

Tot slot: voor een completer beeld zou ik misschien meer typen moeten analyseren, waar nu niet genoeg ruimte voor was. Ook had ik meer bronnen kunnen onderzoeken, zoals de typebeschrijvingen in de krant. De 'Physiologie van de Hollandsche vrouw' zou waarschijnlijk zeer bruikbaar zijn geweest bij de beeldvorming over vrouwen. Toch denk ik dat ik met mijn huidige analyse al een vrij helder beeld heb gekregen van negentiende-eeuwse typebeschrijvingen, namelijk dat ze zeker belangrijke elementen uit het discours over het Nederlandse volkskarakter bevatten en dat ze als illustratie kunnen dienen bij de theorie over verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de negentiende eeuw.

Bibliografie

Primaire bronnen

Hageman Jr., H.H. et al., *Nederlanders door Nederlanders geschetst* [Fotomechanische herdruk van de uitgave J.H. Laarman Amsterdam 1842]. Amsterdam 1979.

Hasebroek, J.P. et al.[herzien door J. van Nieuwenhuizen], *De Nederlanden: Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen* [Oorspronkelijke uitgave: 's Gravenhage 1841]. Den Haag 1963.

Lennepe, J. van, *De Nederlanden: karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen. Tekst van de meest geachte schrijvers. Met gravuren van den heer Henry Brown, naar teekeningen van de voornaamste Nederlandsche kunstenaars*. Met een uitvoerige geïllustreerde inleiding van Jelle van der Meulen en Dick Welsink. 's-Gravenhage 1980.

Secundaire bronnen

Aerts, R., 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848.' In: Aerts et al. (red.), *Land van kleine gebaren*. Nijmegen 1999, p. 11-95.

Beller, M. en J. Leerssen (red.), *Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters : a critical survey*. Amsterdam 2007

Berg, W. van den en P. Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam 2009.

Bork, G.J. van en N. Laan (red.), *Van romantiek tot postmodernisme. Opvattingen over Nederlandse literatuur*. Bussum 2010.

Bosch, B. van den, recensie over 'De geest van Jan Salie. Nederland in verval?' van M. Janse.
Via: <http://historischhuis.nl/recensiebank/review/show/228> Geraadpleegd op 09-04-2012.

Enenkel, K., S. Onderdelinden en P. J. Smith (red.), *"Typisch Nederlands". De Nederlandse identiteit in de letterkunde*. Voorthuizen 1999.

Giele, J.J., *De pen in aanslag: revolutionairen rond 1848*. Bussum 1968.

Jensen, L., 'Huiselijkheid versus creativiteit: de vrouw als object en subject in de eerste decennia van de negentiende eeuw'. In: Beekman, K.D. et al. [red.], *De as van de Romantiek. Opstellen aangeboden bij het afscheid van Willem van den Berg*. Amsterdam 1999.

Jensen, L., *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen 2008.

Jongejan, E., *De humor cultus der romantiek in Nederland*. Zutphen 1933.

Koolhaas-Grosfeld, E., *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800*. Zutphen 2010.

Korevaart, K., 'Krant en literatuur. De fysiologie in het dagblad.' In: *De Negentiende Eeuw*, 15 (1991), p. 89-107.

Kruijt, J. P., *Het Nederlandse volkskarakter en het socialisme*. Amsterdam 1934.

Ovidius, *Metamorphosen*. Vertaald door M. d'Hane-Scheltema. Amsterdam 2009

Potgieter, E.J., 'Jan, Jannetje en hun jongste kind'. In: E.J. Potgieter, *De werken*. Deel I (ed. Joh. C. Zimmerman), Haarlem 1908.

Geraadpleegd via http://dbnl.org/tekst/potg001proz01_01/potg001proz01_01_0001.php op 07-04-2012.

Sas, N. C. F. van, 'Nationaliteit in de schaduw van de Gouden Eeuw. Nationale cultuur en vaderlands verleden 1780-1914'. In: Grijzenhout, F. en H. van Veen (red.), *De Gouden Eeuw in perspectief: het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd*. Nijmegen 1992, p. 83-106.

Streng, T., 'Het belang van het oogenblik'. Opvattingen over nationaliteit, politiek en kunst in Nederland rond het midden van de negentiende eeuw.' In: *Cahiers Nederlandse Letterkunde* 3 (1995).

Verkruijssse, P.J., H. Struijk, G.J. van Bork en G.J. Vis, *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, 2002, 'close reading'. Geraadpleegd via:
http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0004.php#c078

Wezel, R., 'Kneppelhouts studentenschetsen en het literaire genre van de fysiologie'. In: *Juffrouw Ida*, 15, 2 (1989), p. 19-25.

Wezel, R., 'Kneppelhout publiceert 'De student-Leydenaar'. Het typengere en de 'kopijeerlust des dagelijkschen levens'. In: Schenkeveld-van der Dussen, M.A., *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, p. 455-460.

Wezel, R., 'Een 'echt nationaal werk'? Nationale typencollecties in de negentiende eeuw'. In: *Literatuur*, 11, 5 (1994), p. 274-282.

Wezel, R., 'Hoe nationaal is nationaal? De negentiende-eeuwse Nederlandse typebeschrijving in internationaal verband'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 3 (1996), p. 24-35.

Woordenboek der Nederlandse Taal. Geraadpleegd via <http://gtb.inl.nl>